

Законик цара Душана: основ законитости средњовековне српске државе, 1939.

Садржај

1. Предговор
2. Читаоцима
3. Глава I, Увод: Идеја о Законику. Проглашење царства. Припремни правнички рад. Хрисовуље. Разлика између византиског и српског права. Превођење византиских правних зборника (Властарева Синтагма, Јустинијанов закон и др.).
Законик цара Душана
4. Глава II, Друштвено уређење Душанове државе: Социјална и економска неједнакост. Повлашћени и неповлашћени. Владалац. Властеоски сталеж. Велика и мала властела (Властела и Властелићићи). Баштине и проније, основ економске власти и властеле. Свештенство и црквена управа. Себри. Робови (Отроци). Градови у средњовековној Србији. Саси

5. Глава III, Верски и међуверски односи по Душановом Законику: Велико уважавање цркве. Улога цркве у то доба. Законик и разне хришћанске вероисповести. Устајање против празноверица. Управна и судска аутономија цркве. Економски имунитет цркве. Дужности цркве

6. Глава IV, Приватни односи, јавни терети, трговина по Душановом Законику: Оскудица приватноправних прописа у Душановом Законику. Правни карактер Душанова Законика. Брачни односи. Ослобођење баштина од „работа”. Прописи о наслеђивању. Сукоб повеља. Работе. Сигурност трговачког саобраћаја. Слобода трговине

7. Глава V, Кривична дела, кривци и казне по Душановом Законику: Контрoверза између византијског и српског кривичног права. Компромис између њих у Душановом Законику. Развој кривичног права код Срба. Освета (крвна освета). Систем мирења (композиције). Освета код Срба у време Душана. Вражда. Византијски систем казни (јавноправни). Компромис између византијских и српских казни у Душановом законику. Глобе „шестиволна” и „самоседмо”. Конфискација и прогонство. Квалификовање криваца. Право азила. Колективна одговорност

8. Глава VI, Суђење и извршивање казне:
Недостатак одредаба процене природе у Законику. Ко је све имао права да суди (цар, епископи, кефалија, путујуће судије). Порота у средњовековној Србији. Установа „душевника”. Позивање на суд. Доказни систем. Признање окривљеног. Заклетва. Сведоци и исправе. Божји суд (ордалије). Свод. Обличеније. Заступништво на суду. Пристав. Глобарије
9. Глава VII, Начело законитости у Душановом Законику: Идеја законитости у Душановом Законику. Чл. 139 Законика. Самоограничавање цара. Забрана самопомоћи и насиља
10. Глава VIII, Решавање сукоба између Законика и осталих правних извора: Правни извори. Сукоб између Законика и царских повеља. Чланови 105 и 171 Законика. Наука о овим члановима. Наше мишљење. Принцип законитости у материји решавања сукоба закона
11. Глава IX, Закључак о Душановом Законику
12. Литература о Душановом Законику
13. Исправке

34(497.11)

КУЛТУРНА ЛИГА ЈУЖНЕ СРБИЈЕ

1

ЗАКОНИК ЦАРА ДУШАНА

ОСНОВ ЗАКОНИТОСТИ

СРЕДЊЕВЕКОВНЕ СРПСКЕ

ДРЖАВЕ

РАСПРАВА
ОД
БОРИСЛАВА ИВ. БЛАГОЈЕВИЋА

Дело награђено од Академије седам
уметности, из фонда г. Драг.
Петковића, књижара из Београда

У-92

ШТАМПАРИЈА „ЈУЖНА СРБИЈА“ — СКОПЉЕ
1939

Уведено у нови инвентар бр. ~~928/12~~
1 јануара 1942 год.
Београд.

~~535/4~~

ЗАКОНИК ЦАРА ДУШАНА

ОСНОВ ЗАКОНИТОСТИ

СРЕДЊЕВЕКОВНЕ СРПСКЕ

ДРЖАВЕ

РАСПРАВА
ОД
БОРИСЛАВА ИВ. БЛАГОЈЕВИЋА

33364

КОМИТЕТ ЗА ЗАКОНОДАВСТВО
И УПРАВЉАЊЕ ДРЖАВНОМ ВЛАШЋУ
Бр. књиге ~~37/4-92~~
„БИБЛИОТЕКА“

ПРЕДГОВОР

Др. Миливоја Павловића

Културна лига за Јужну Србију, иако тек у другој години свога рада, чини најоре да осветли многа основна и акутна питања материјалне и духовне културе, питања од којих зависи свестран и најредак ове велике и у нашој историји тако значајне покрајине. Она, по свом географском положају, са Шумадијом (у ширем значењу) чини целину која има излаза на две стране, према средњој Европи и према Средоземном Мору, стога оне морају постојати сјуб економског и културног најрејка целе државе. Економски најредак и уздизање духовне културе створиће боље социјалне и опште животне прилике и решити најосновнији психички проблем.

Овом великом циљу тежи Културна лига, претварајући на својим повременим састаницима, у слободној и свестраној дискусији, сва актуелна питања. Тако је у току прошле године расправљано о успостављењу радио станице у Скопљу и развијању Скопског Филозофског факултета, с тим да се уз њега отвори и тако пошребан и студентима и Скопљу Правни факултет и један пољопривредни институт прилагођен привреди Повардарја; затим је дискутовано о проблему производње афиона, о дуванском питању, а у програму за непосредан даљи рад стоје отворена питања о побољшању основне наставе, о грађанским школама, о памуку, а исто тако о новим железничким путима у Подриму и Повардарју и о њиховој јачој вези. У овоме правцу издато је неколико брошура у серији Савремених питања Јужне Србије, где су свеске 3 и 4 посвећене

афионском проблему. — Осим те серије брошура, у којима ће се расправљати актуелна питања, Културна лига почиње са издавањем књига за народ у виду народних читанака и народних календара (прву књигу уређује познати етнограф г. Ст. Тановић, школски надзорник, родом из Бевђелије); али широј публици пружа се и серија књига које ће излазити у виду кола по четири књиге. Прво коло обухвата расправу г. Борислава Благојевића, докторанда права на Београдском универзитету, о Законнику цара Душана, а затим још три књиге: од мене ново издање књиге Језик и народна култура, од г. Григорија Божовића Кроз Јужну Србију (илустрације слике), и од г. Ристе Ђорђевића Индустријске биљке Повардарја. — Верујем да ће наша јавност схватити значај овакве библиотеке, и да ће свесрдно помоћи Културну лигу у њеном скромном и искреном деловању за добро ове покрајине, а тиме и целе, целокупне Југославије. — У овоме правцу нарочито треба исказаи да је скопски трговац г. Љубиша Трајковић, велики допринесилац Културне лиге, обезбедио штампање наших првих књига, и нека му је искрена благодарност за овај доказ љубави према културном раду и његовом родном крају.

Г. Бориславу Благојевићу, пак, искрено захваљујем у име Културне лиге што се он, управо као Скопљанац, одао проучавању оних питања која су тако значајна за нашу културну прошлост, и налазим да ће он као млад правнички људ сањ боље него ико моћи ући у проучавање обичајног права његова зајичаја, доказујући то најбоље овим својим радом који Културна лига има задовољство да штампа као своје издање.

1 маја 1939 године,
у Скопљу

Др. Миливој Павловић,
председник Културне лиге

ЧИТАОЦИМА

Пружајући читалачкој публици свој скроман рад о Душановом Законнику који је, као што је познато, донет на сабору у Скопљу 21 маја 1349 и био допуњен у Серезу 1354 године, желео бих да у неколико речи изнесем побуде и смисао овога рада.

Идеја да свестрано проучим овај велики правни споменик није код мене тако нова. Још у току прве године мојих студија на Правном факултету у Београду, предавања и тумачења Душановог Законика наших професора, скоро преминулог Теодора Тарановског и г. др. Александра Соловјева привлачила су необично моју пажњу. То интересовање пошницало је добрим делом и из чињенице да је Душанов Законик тако тесно везан својим постанком за Скопље, које је моје родно место. А затим, и нарочито због тога што сам себи био поставио за циљ, на чијем остварењу и сада радим, да као правник проучим правни живот и обичаје овога краја под Турцима у 19 веку. Још од првог тренутка било ми је јасно да је за успешно проучавање правног живота овог интересантног раздобља (19 век), апсолутно потребно и солидно знање напреднијег правног живота који је претходно том периоду. Тако, ваљало би пре свега добро познавати наше старо обичајно право које има толико много одлика чистог словенског живота и права и чије су многе установе и форме, помешане са црквеним законима, претстављале и у 19 веку народно право овог краја (мирење, обичаји у вези са склапањем брака и шд.). Поред тога, потребно је проучити и византијски правни систем,

као и оне правне форме и обичаје које су Турци собом донели, јер је и византијско и шурско право оставило несумњиве трагове у развоју нашег народног права. Плод тога настојања је и ова моја студија о Законнику цара Душана, који представља један интересантан компромис између византијског правног система и словенског правног реформовања.

Доношење Душановог Законика, обавезног за целокупну територију тадање српске државе и то у доба које је у историји окарактерисано општом правном несигурношћу било је, с правом, догађај од највеће културне и државничке важности. У то доба било је мало држава са писаним законика и такве државе улазиле су у ред најкултурнијих. Доношење његово баш су овом крају, у Скопљу и Серезу, сведочи најречитије о великој улози и значају који је и у то доба имала цела ова покрајина. Балканским Словенима она је дала писмо, омогућила им културни живот и напредак, ту је било жарниште науке и просвете, а у појединим тежким моментима државног и друштвеног живота из недара овог краја избијале су живе снаге које су кроз богумилство и уметности стремиле да изврше претород друштва и ошлемањивање душе. Свеу томе надовезује се и проглашење Душановог Законика, што је значило афирмацију правде и законитости, онога што је увек инспирисало народ Повардарја и представљало његов идеал.

Због свега тога, проучавање Законика цара Душана представљало је за мене врло благодаран посао и велико задовољство, тим пре што сам у току свог рада био поласкан и тиме што је и један мој чланак о неким, до сада недовољно објашњеним местима у Законнику, био опширан у на-

шем познатом правном часопису »Архив за правне и друштвене науке« у Београду.

Ово моје дело писано је првенствено за ширу читалачку публику. Због тога сам се трудио да оно буде што популарније написано, ма да је цело излагање представљено на један научни ширен.

Науку о нашем старом праву у последње време много су обогатили и задужили два Руса, професори београдског Правног факултета, поч. Теодор Тарановски и г. др. Александар Соловјев. Први је дао један општи и систематски преглед правног система под Немањинима, док је г. Соловјев детаљно претресао правничку активност цара Душана, као и правни живот после Душана. Разуме се, да сам се ја у своме раду највише држао њих двојице, као и радова ранијих истраживача, посебно Стојана Новаковића.

На завршетку, дужности ми налаже да искажем своју благодарност Културној лиги у Скопљу и њеном председнику господину др. Миливоју Павловићу, професору универзитета, на предузећој бризи око штампања овог мог рада.

На Божик 1939 године
у Скопљу

Борислав Ив. Благојевић
докторанд права

ГЛАВА ПРВА
НАША СТАРА ДРЖАВА И ПОСТАНАК
ДУШАНОВОГ ЗАКОНИКА

1. 21 маја 1349 године, у Скопљу, на свечаном сабору „Цара Стефана, преосвештенога патријарха Кир-Јоаникија и васеми архијереји и церковници малими и великими, и васеми властели царства, малими же и великими”¹ проглашен је Душанов законик. Био је то значајан моменат за културну, нарочито правну историју средњевековне српске државе. Његовом појавом српска држава ступа у ред оних ретких земаља тога доба које су писаним законима формирале свој правни поредак. За правнике и историчаре његов значај је у толико већи што он претставља један интересантан компромис између дотада важећег система српског права заснованог на обичајном словенском праву и врло различитог, модернијег и на сасвим другим основама заснованог византиског права.

Пре појаве Душановог Законика правни систем српске државе почивао је на обичајном праву, на праву какво га је сам народ у својој свести замишљао. Погрешно би било, међутим, тврдити да је обичајно право било једини правни извор у средњевековној српској држави. Поред неписаног обичајног права почело је још врло рано да продире и ново, писано право у облику владаочевих заповести или указа, т. зв. хрисовуља.

¹ Увод Душановог Законика (издање Ст. Новаковића).

2. Идеја о доношењу једног писаног законика обавезног за целу државу није поникла код Душана сама од себе. Она је у вези са стварањем моћног Душановог *Царског* коме је требало дати и унутрашњу правну сигурност. Уопште, у стварању права и закона запажен је следећи феномен: *најпре је претходио период стварања и војничког изграђивања једне државе, па је тек онда настајало доба законодавног рада и правне консолидације у њој*. Исти је случај и код Душана. Он прво ствара моћну државу, која се проширила на рачун тада већ оронуте Византије. Византија као држава не претставља више главни фактор на Балкану; поред ње уздиже се моћније Душаново царство, у чији склоп улазе и многи освојени грчки крајеви. Душан се поносно назива „*Цар Срба и Грка*“, а та титула претставља читав један програм. Тај програм се састоји у идеји да српска држава постане у свему наследница Византије, а Душан наследник византиских царева. А да би средњовековна Србија била с правом наследница Византије, она треба да има исти управни апарат као и ова, исти правни и друштвени поредак, исти дворски церемонијал, а пре свега и писано право по угледу на византиско.

Ипак, створивши моћну и велику државу Душан није одмах почео са изградом Законика. Он је претходно прогласио себе за цара и извео читав један припремни правни рад који се састојао у превођењу главних византиских закона.

3. *Идеја царског*. — Проглашењем српске државе за царство и себе за цара Душан испуњава једну важну формалност при изграђивању угледа и ауторитета своје државе. Јер у средњем веку, изрази „*Царско*“ и „*Цар*“ означавали су већу важност и већу власт него појмови „*Краљеско*“ и „*Краљ*“. Према средњовековним концепцијама, „*Краљеско*“ је било држава једног народа у правном смислу речи, т.ј. држава једног хомо-

геног народа. „*Царско*“ пак претстављало је нешто више. То би пре требало да означава светску државу, државу са васељенским значајем, у чији састав улазе сви или већина оних који исповедају исту веру. На југо-истоку Европе претставник оваквог схватања је Византија, која је дуго једини претендент за водећи положај међу православним светом. Но већ са јачањем словенских држава на Балкану овај привилегисани положај Византије долази озбиљно у питање. Симеон је први који је озбиљно пољуљао њен престиж код балканских народа, Самуило води борбу на живот и смрт са њом, а Милутин је дефинитивно потискује на југ. Видећи да је силом и освајањем немогуће остварити замисао о интегралном балканском православном царству под њеном егидом, Византија мења тактику. Уместо силе употребљава дипломатију, која је била — мора се то признати — ванредно довитљива. У помоћ позива још и цркву, и огрнута њеним свештеним плаштом продире у земље балканских Словена. Тако, кроз цркву и свештенство, почела је продирати у Србију и Бугарску византиска култура, назори и појмови, а тиме и византиски утицаји. Све то са циљем да се осталим православним државама Византија наметне за вођу који ће, између осталог, дириговати и њиховом политиком. Да је тај циљ увек постојао види се и по томе што су грчки митрополити ишли толико далеко да су тражили чак и од руске цркве да се приликом богослужења помиње и византиски цар „јер је немогуће хришћанима имати једну веру, а немати једног цара“².

4. Ова тежња и концепција, тако јака у средњем веку, није била без подражавања у Србији. Душан, створивши велику државу, победивши у неколико наврата Византију и освојивши многе грчке крајеве, до-

² Александар Соловјев: *Постанак и значај Душановог Законика*, стр. 10.

лази на идеју да у свему замени византиско царство српским. То утолико пре, што је Византија у то доба била само бледа сенка оне некадашње, моћне и осигуроване Византије. У свима поступцима Душановим, после његове победе над Грцима и после стварања велике државе, види се тежња да се продужи традиција византиског царства на Балкану. Душан је јасно увидео да стварање Закона и правног поретка сличног Византији, поред осталог има да припомогне овој универзалистичкој тежњи. Али да стекне и моралну легитимацију за законодавца, као и да се по спољашњој форми истакне за носиоца универзалистичке идеје, он се претходно проглашава за цара а српску црквену организацију подиже на степен патријаршије, јер према ондашњим схватањима „*Imperium sine Patriarcha non stare*“³. Тек проглашењем за „Цара Срба и Грка“ Душан је, како то сам вели у једној својој повељи, постао „Цар у сваку веру православу“, тј. целом православном народу⁴. Поставши цар он жели да му царство и по правном уређењу буде достојно тог имена. За такво правно уређење он има велики узор, а то је Византија. Он почиње да у свему подражава Византију и да у Србији пресађује њене установе. Професор београдског универзитета Александар Соловјев, у својој расправи о значају византиског права на Балкану, јасно је изнео тај утицај Византије и подражавања њених уснова у Србији. „Чак и дворски живот све више се приближује церемонијалу цариградског двора“, вели у поменутом делу Соловјев. „Звучне шипице десноша, логошеша, прохосевасиша, ейикерна шид. уобичајене су на бугарском и српском двору“⁵. А поставши „православни цар“ Душан је, вели

³ Theiner, Monumenta Slavica, стр. 21; Благоевѣ, Responsa Nicolai papae I ad consulta bulgarorum, стр. 6.

⁴ Стојан Новаковић, Законик Стефана Душана, Цара српског, стр. 4—5.

⁵ Александар Соловјев: Значај византиског права на Балкану. стр. 105.

даље Соловјев, осетио потребу да и он и његови великаши као и судије суде по правим православним законима. Сам Душан у једној својој повељи од 1350 године тврди да је на сабору у Скопљу годину дана раније „богоноснихъ отцъ съставлѣния иеѣборникъ тог орада, и мѣи симъ послѣдоуемъ отъ светихъ отцъ еже сутъ оузаконени“⁶. А у једној другој повељи из тога доба каже: „и обновисмо и усѣтановисмо и оузаконисмо свака правила светихъ и божѣственихъ црѣковъ“⁷. Сав овај рад интензивно је предузет тек после проглашења царства, као његова логичка и неминовна последица.

5. Тежња за царством не само по својој величини и спољној форми, већ и по својој унутрашњој садржини, свакако да је била један од главних разлога што је Душан предузео тако замашан законодавни рад, који је српском праву дао сасвим нови изглед. Погрешно би било, међутим, сматрати да је то био једини узрок. Постојао је још један, исто толико важан разлог који је гонио Душана да што пре донесе писане законе за своју државу. Тај разлог састоји се у тежњи Душановој да, најпре, цела територија његове државе постане јединствено правно подручје, у коме би свуда важили исти закони, а затим и жеља да се у новоосвојеним грчким крајевима прикаже — не као узурпатор и освајач који им укида права и привилегије, већ као свети православни цар који им гарантује њихове повластице и доноси законе врло сличне онима какве су раније имали⁸. То се јасно види и из самог Законика Душановог. У чл. 39 зајемчавају се грчкој властели старе хрисовуље

⁶ Гласник XXIV, стр. 238.

⁷ Александар Соловјев: Одабрани споменици српског права, стр. 151.

⁸ Александар Соловјев: Законодавство Стефана Душана, стр. 75.

(повеле) издате им од византиских царева. Чл. 123 говори о хрисовуљама које је цар био подарио грчким градовима и чија се важност такође гарантује.

6. *Припремни рад*. — Крунисањем за цара и подизањем своје цркве на степен патријаршије Душан је прешао прву етапу ка остваривању Законика. Ипак, Законик није било тако лако саставити, тим пре што су дотада чисти српски крајеви имали право које је било врло различито од онога што је важило у новоосвојеним грчким крајевима. А тежња Душанова била је, као што знамо, да својим Законом изједначи све делове државе. Због тога се Душанов Законик не јавља одмах, непосредно после крунисања, већ је његовој појави претходио велики и обиман припремни правнички рад. Још пре крунисања Душан наставља правничку традицију својих претходника, који по угледу на византиске цареve издају владарске указе, т. зв. *хрисовуље* или *повеле*. Истовремено, а нарочито после проглашења царства, он, превођењем важнијих грчких закона, припрема терен за прави законодавни рад, за рад на једном општем Законику.

Хрисовуље или *повеле* су од великог значаја за наше старо право, јер претстављају прелаз од обичајног ка писаном праву. То су царски укази издати у облику свитка, грчки „*вула*“, потврђени царским печатом и златним жигом. Отуда се они називају *хрисовуље*, златнопечатно писмо. Ако је пак жиг био од сребра, каквих је у Византији доста било, онда су се називале *аргировуло*s. Оловнопечатна писмена звала су се пак *моливдовуло*s. У нашем народу они су познати под именом *повеле* пошто се њима нешто „повелева“, заповеда, наређује.

7. По садржини хрисовуље су биле различите. Било их је таквих које су решавале какав конкретан правни случај и тада су оне биле сличне пре-

судама. Било је и таквих којима су подариване извесне повластице цркви или властели, што је личило у многоме на данашње декрете. А било је пак и таквих којима су потврђиване извесне, раније дате повластице, какве је Душан много издавао грчкој властели и црквама у новоосвојеним крајевима. Све ове повеле важан су извор старог српског права. Из њих се најпре види да је владар у то доба и законодавац и врховни судија. Он је, затим, неограничени господар и као такав има права да даје, потврђује или одузима повластице појединцима. Из њих се види даље какви су били правни и друштвени односи у то доба. Као такве, са свима тим особинама, повеле су одиграле важну улогу и у законодавном раду Душановом, јер су оне својим постојањем, и њиховим доношењем и од самог Душана, припремиле терен за стварање Законика.

8. У овоме раду Душан је отишао много даље од својих претходника, јер поред издавања повеља, он се окреће и самим византиским законима, који му изгледају интересантнији, пунији, модернији. Он је дао да се преведу на српски језик најважнији грчки закони и тако почиње да припрема народ и земљу на један општи Законик, којим ће у себи имати све одлике једног византиског закона, као и потпуно нове одредбе издате у духу хришћанске, православне цркве. Јер, то треба овде нарочито истаћи, *постојала је велика разлика између византиског права и српског обичајног права*. Та разлика потицала је углавном због различитости извора једног и другог права. Док је српско обичајно право имало свој извор у самом народу, у његовој психи и начину мишљења формираним још док су Срби живели у заједници са осталим Словенима у својој прапостојбини, дотле је византиско право стварано под утицајем римског права и хришћанске цркве. Због тога

је српско обичајно право било много слично старом словенском праву и имало пагански карактер, док је византиско право носило отпечатак црквеног и, савим различитог од словенског, римског права. Ради боље илустрације ове разлике износимо један карактеристичан случај. Наиме, тек је Душанов Законик, који — као што ћемо даље видети — претставља озбиљан покушај да се византиски правни систем пресади код Срба, завео, као обавезну форму закључења брачне везе, црквени брак. Дакле, Срби су, ма да хришћани, пре Душана ступали у брак и без црквеног благослова, онако како су закључивали брак још пре примања хришћанства, иако је још Свети Сава био наредио свештенству да свуда скупља невенчане супружнике и да њима, као и њиховој деци, дају „благословения законѣнаго“⁹. И поред тога, стари обичај закључивања брака задржао се чак до Душана, који је такве бракове огласио у своме Законику за неважеће и наредио закључивање црквених бракова (чл. 3).

9. Тако је Душан систематски спроводио византиски правни систем, сматрајући да је он савременији и бољи, с обзиром на улогу његовог царства. На тај начин је византиско право продрло коначно и у Србију. Док су ранији српски владари преводили само неопходне црквене законе, Душан почиње да пресађује и световно византиско законодавство. Оригинална и духовита мисао Стојана Новаковића о „кримчарском путу“ продирања византиског права у Србију не би могла да важи и за Душаново доба, јер Душан свесно и намерно преноси то право. Одмах после крунисања за цара почиње и тај обиман правнички рад. Најпре се преводи на српски језик чувени византиски правни зборник црквених и световних правила познат под именом *Властарева Синтагма*.

⁹ Даничић, Доментијан, стр. 243—244.

Овај први словенски превод Синтагме послужио је не само Србима, него и Бугарима, Румунима и Русима за употребу у црквеним и правним односима. Али због њене обимности убрзо се долази у Србији до нове редакције Властареве Синтагме. Наиме, појављује се њен *скраћени облик*, који садржи само световна правила из раније, потпуне Синтагме, док су црквени закони изостављени. Тако се дошло дотле да је већ око 1348 године Душанова држава имала један чисто световни, ма да преведени законик. А то много значи, нарочито ако се има у виду дотадашња важност и углед српског обичајног права. Ова скраћена Синтагма претставља основицу Душановог Законика, јер се у многим случајевима Законик описива на њој и често допуњује нека начела која она садржи. Поред ових превода познат је још један законски рад за који се држи да је преведен пре Душана. То је такозвани *Јустинијанов закон*, кратка прерада старог грчког земљорадничког закона познатог под именом „*Nomos Georgikos*“. Он је обично служио за решавање аграрних питања.

10. Тиме је био завршен онај неопходни припремни рад и сада је Душан имао могућности да се активно баци на израду свога Законика, који је био готов до 1349 године, када је 21 маја на сабору у Скопљу свечно проглашен. Тај законик садржао је 135 чланова. Пет година касније, 1354 године, овај је Законик допуњен на сабору у *Серезу*, тако да потпун износи 201 члан. Целокупни Законик има следећу садржину: I — О цркви и црквеним односима чл. 1—чл. 38; II — О башиџини, чл. 39—чл. 47; III — Односи који се тичу власите чл. 48—чл. 50; IV — Јавноправне одредбе (разбацане и без реда) до чл. 83; V — Судске и казнене наредбе, чл. 83—чл. 117; VI — О трговцима, чл. 118—чл. 122;

VII — О Сасима (свега један члан (чл. 123); VIII — О градовима, њиховим правима и дужностима, чл. 124—чл. 127; IX — О помоћи цару када жени сина, чл. 128; X — О војсци, стираним посланицима и шаксама за царска башиинска писма до чл. 135; XI — Шта да се ради у случају немогућности извршења једне царске наредбе, чл. 136—чл. 138; XII — О фалсификовању повеља и царских писама, чл. 138; XIII — О правима и злоупотреби права, чл. 139—чл. 145; XIV — О разбојништву и крађи, чл. 145—чл. 150; XV — О пороци, чл. 151—чл. 154; XVI — Наредбе и јемства за сигурност пушника, чл. 155—чл. 160; XVII — Наредбе формалне природе (писмености пресуда итд.) чл. 161—чл. 168; XVIII — О златарима, чл. 168—чл. 170; XIX — чл. 171 и чл. 172 — два врло важна члана у којима се наређује надмоћност Законика над царским указом, као и наређење судијама да се приликом суђења држе искључиво Законика; XX Наредбе о раду и судском посматрању (до краја, итд. до чл. 201).

Када се добро размисли садржина Душановог законика, види се да његов први део, онај који је донет у Скопљу, садржи већином одредбе које се тичу државног уређења и међусобног односа сталежа, док онај део који је прокламован у Серезу има у себи поглавито одредбе кривичног права.

ГЛАВА ДРУГА

ДРУШТВЕНО УРЕЂЕЊЕ ДУШАНОВЕ ДРЖАВЕ

За разумевање Душановог Законика неопходно је познавати склоп тадањег друштва на коме је почивала државна организација. Нарочито због тога што сваки Закон претставља један несумњиви доказ свога времена и слику политичких, економских и социјалних утицаја као и стремљења. Као такав, и Душанов Законик је верна слика ондашњих социјалних односа у српској држави, а тадање друштвено уређење чини му основну подлогу. Цео Законик изражен је специјално с обзиром на друштвену поделу и разлике које су биле карактеристичне за оно доба. Због тога, пре него пређемо на излагање самих прописа Душановог Законика, проучићемо склоп друштвене организације српске државе под Душаном, о чему највише података пружа нам сами Законик.

Као што Јиречек умесно примећује, *друштвено уређење средњовековне Србије не разликује се у основи од уређења већине европских земаља тога доба*¹. Као свуда у Европи, тако је и у Србији, у друштвеним и економским односима владао познати феудални систем, што значи да је постојала економска неједнакост која је условљавала и политичку неједнакост поданика средњовековне Србије. Основна карактеристика феудализма је власт над земљом и над свима припадцима земље. А као припадник земљин сматран је и човек који је на њој насељен, сељак,

1. Јиречек, Историја Срба, III, стр. III.

себар, како се он у средњеveковним нашим споменицима назива. Земља њему не припада већ је она својина господара, обично властелина, а сељак је био дужан да је обрађује, да даје извeстан, не мали део приноса сопственику земље и да ради велики број кулучарских послова. Поред тога, он је и трајно био везан за то земљиште. Господар земље могао се мењати, али насељеници-обрађивачи земље остајали су везани за земљу, без права да је напуштају. Овакав систем је највише допринео стварању и појачавању друштвених неједнакости. На једној страни стајао је поседнички сталеж састављен обично од властеле и свештенства, утицајан и моћан, јер онде где има богатства — има и власти. На супрот њима, налазио се бројно огroman, али политички и економски обесправљен себарски, сељачки сталеж. Дубока разлика у правима и дужностима постојала је између њих. Док су први држали власт у својим рукама, дотле је себрима чак забрањено да се скупљају ради збора и договора (чл. 62 Душановог Законика). Док су први учествовали у самој управи и вршили утицаје на њен ток, дотле су други имали за дужност само да обрађују земљу и врше разне „рабоџе“ моћнима. Па и од прихода земље коју су обрађивали њима је припадало само онолико колико да не умру од глади. Овакво стање узбуђивало је нашег познатог истраживаоца средњеveковне српске историје Стојана Новаковића у толикој мери, да он на једном месту оштро напада и средњеveковне српске владаре и властелу, и препоручује „затварање очију при пролазу поред примера из овог жалосног доба“. Добри Стојан Новаковић у овој прилици сишао је са свога научног пједестала и у гневу проговорио је као обичан човек. Јер за овакав поредак какав је владао у тадашњој српској држави кривци нису једино наши владари и властела. Стање у српској држави би-

ло је идентично са социјалном структуром у свима европским земљама. Владајући систем био је феудалистички и то свуда, то је одговарало ондашњим схватањима и није могло бити другачије ни у Србији. Друштвени развој посматран у историској перспективи показује сталан ход унапред и вечито еволуирање основних људских појмова. Тако нам данас изгледа неморално и скандализујемо се над оним што је некада сматрано баш за уредно и морално. Исти је случај и са друштвеном структуром нашег средњег века, који нам данас изгледа немогућ и апсурдан.

Као што смо горе истакли, у средњеveковној Србији владала је у економском и политичком погледу строга неједнакост. На једној страни су слободни, на другој неслободни људи, *оџроци* (робови). Па и међу самим слободним постоје огромне разлике, јер се они деле на повлашћене и неповлашћене, тако да неповлашћени, себри, чине прелазну групу између повлашћених и неслободних.

Сталеж повлашћених чинили су властела и свештенство. Изнад њих уздизао се једино *владалац* (крал, односно од 1346 године цар).

Владалац је био врховни војсковођа, носилац управне власти у држави, носилац судске власти, јер је био и врховни судија, и — како Жиречек вели — „највећи иматник своје државе“. Он је изнад свих осталих, он је вођ и истовремено власник земље коју он по својој милости дели великашима и заслужним људима. И у том феудалном свету средњег века владалац остаје — што је врло важно — врховни судија и тако бар формално обезбеђује непристрасност и тачност правосуђа. Што се тиче законодавне власти, изгледа да у овој врсти државне управе владалац није био неограничен. У прво доба државног живота Словена, Јужних Словена нарочито, владалац није уопште био неограничен. Њега су бирали, а он

је давао обећање да ће владати у споразуму са великашима (*Pacta conventa*). Доцније, установа владара све више јача, она добија ореол светитељства и неприкосновености. За време Душана она је најјача, али баш и тада видимо трагове који доказују да српски владар није био деспот и апсолутиста. Податке за то пружа нам највише управо Душанов Законик. Наиме, уобичајено је да већина чланова почињу са „повелева царство ми“ (заповедам ја, цар), или да цар говори о себи увек у првом лицу, директно. Међутим, у више чланова Законика постоје уочљива отступања од овог правила. Најважнији од њих свакако је чл. 43, који гласи: „И да нѣсть вољнь господинь царь ни краљь ни госпожда царица никому узети башчине по силѣ, ни купити, ни размѣнити развѣ ако их кто самъ полюби“ (Ни цар, ни краљ, ни царица не могу силом присвојити баштину¹, нити је силом купити или заменити, осим ако то пожели сам власник). У овом члану обраћање не долази, уопште, од стране цара. О цару се овде говори посредно, не као о делиоцу права, већ као о обавезном, — он се ту подводи под правни поредак. А то значи да је овај члан донет на интенцију властеле, која су била сопственици баштина. Утицај властеоског сталежа на законодавне послове био је несумњив и велики, јер је властела учествовала у свима пословима законодавне природе, који су обично вршени на саборима. Увод у Душанов Законик, где се говори како је Законик донет, сведочи да је на том најважнијем законодавном скупу средњевековне Србије властела играла равноправну улогу са царем и свештенством.

Али поред свега тога, владалац је оличење највише власти и ужива огроман ауторитет. Када он

1. Баштина је, као што ћемо то даље видети, имање које је својина властелина.

путује дужни су сви да се старају о преносу њега и његове пратње (чл. 60). Када жени сина сви се сматрају обавезни да треба принети богате дарове и понудити своје услуге итд.

— ВЛАСТЕОСКИ СТАЛЕЖ

На друштвеним лествицама средњег века прво место после владара заузимају властела и свештенство као два најпривилигисанија сталежа. Позабавићемо се најпре *властелом*.

Интересантан је начин на који је код Срба постало племство, или властела, како се у Законнику цара Душана назива. Према Јиречеку, првобитно код Словена, па и код Срба, није било племства, него су они живели у неком тако-рећи демократском друштвеном уређењу. Појава племства опажа се тек када је створена доста јака државна организација, у којој је настало и социјално диференцирање. Како Јиречек мисли, племство у Србији сачињавали су потомци Дукљанских краљева и других владалачких и жупанских лоза, затим споредне гране владалачких кућа и најзад „највиши земаљски чиновници различитог порекла, повезани женидбама многоструко с краљевима и царевима“. Сви су они, по Јиречеку, сачињавали властеоски сталеж. Мишљење *Тарановског*, које је историски и социолошки исправније, разликује се од наведеног. Он не пориче да су наведена лица улазила у властеоски сталеж, али генетички другачије објашњава постанак српског племства. По њему, племство се и у Србији развило као и у другим средњевековним државама и то од „дружине“ главног војсковође. Најближа околина војсковође, његова дружина, у случају победоносног исхода ратовања, заузима је велике поседе земље и највише положаје у покореној области. И тако је „наступила комбинација војне службе са земљишним

велепоседом и од те се комбинације образовала властела¹. Тиме су у средњовековној српској држави ударени темељи феудалном систему, а преко њега и разликовању становништва.

Мишљење Тарановског о постању племства је социолошки тачније. Најновија научна истраживања показала су да основ друштвених и економских неједнакости треба тражити у спољном елементу, у завојевању једних од стране других. На тај начин победничко племе заузимало је све бенефиције и постајало власник и ратник, док је побеђено племе бивало обесправљено и дужно да ради. Тако је власт стварала имовинску и правну неједнакост, а од ње до социјалне неједнакости био је само један корак.

И у самом властеоском сталежу било је диференцирања на *велику и малу властелу*, на *властелу* и *властеличиће*, како се у Душановом Законику каже. Изгледа да су властеличићи остаци слободних сељака из раног средњег века², као и неки од највиђенијих владаочевих коморника и потом сеоских заповедника³. Несумњиво је да су властеличићи стајали социјално ниже од велике властеле. Та социјална разлика између властеле и властеличића састојала се свакако у разлици богатства којим су располагали, у разлици власти и утицаја на вршење власти, као и нарочито у кривичном праву. Тако, кривично дело извршено против великог властелина или његове породице сматрано је као квалифицирано и строже је кажњаван извршилац, него ли ако је исто кривично дело било извршено против властеличића (Законик Цара Душана, чл. 50). Затим, велики

1. Тарановски Т., Историја српског права у Немањинској држави, I, 44.

2. Жиречек, Историја Срба, III, 118.

3. Соловјев Ал., Једна српска жупа за време царства, Гласник скопског научног друштва III, 35.

властелин позиван је писмено на суд, а властеличић само усмено преко гласника који је морао да се легитимише да је заиста послат од суда (чл. 62). Велика властела се судила пред судом састављеним само од велике властеле (чл. 152) итд.

Властела је била на првом месту војни сталеж и ратовање јој је било главни позив. Поред тога, она је била и један од водећих фактора државне управе у којој су њени чланови заузимами најистакнутије положаје. Међутим, снага њене власти долазила је од великих земљишних поседа којима је располагала. Ти велепоседи били су, према терминологији Душанова Законика, властеоске „*баштине*“ које су добивене за вечита времена од владоца. Према познатој средњовековној концепцији званој „*teoria directa universalis*“, све што постоји је божје. Бог је то оставио владару као своме заступнику на земљи и овај може то своје право да преноси на појединце, у овом случају на властелу. То би у ствари било правно објашњење баштина. У чл. 39 Душ. Зак. Загарантоване су властели баштине које она држи до сабора на коме је Законик донет, тј. до 1349 године. Властела може својим баштинама слободно да располаже: „*да су вољни њима и под црков дају или за душу оидати или иному продају кому љубо*“... (чл. 40). Али ако властелин пренебрегне своју основну дужност, а то је војна служба, тј. ако се покаже „*неверан*“, баштина му се одузима а он прогони из заједнице. То је једини могућ случај одузимања баштина. Иначе, баштине су у економском погледу биле ослобођене свих дажбина и „*рабоша*“. „Работа“ је нека врста данашњег кулука и обухватала је „*градозидане*“, „*сенокошу*“, „*оуравку пашева*“, „*оуравку града и његова*“, „*оуравку владаочевог и властелинског двора*“ итд. Све побројане дужности падале су на терет осталих становника, који нису улазили у вла-

стелински или свештенички сталеж. Једина дужност „властеле — баштиника“ била је *„да дају соће и војску да војују по Закону“*. „Соће“ — то је отприлике једна врста данка на земљу коју је властела давала владару у знак симболичног признања да је он врховни власник и господар земље од кога и властела изводи своје право. Исто тако, у случају рата властела је била дужна да скупи војску и да *„војују“*, што је све предвиђено у чл. 42.

Поред баштина, у средњевековној Србији постојали су и земљопоседи звани проније. „Пронија“ је установа византиског порекла и битно се разликује од баштине. Док је баштина била својина властелина, дотле пронија је својина државе, а лице коме је пронија дата, звани „пронијар“, имало је само право државине и право уживања, али не и право слободног располагања као што је то био случај са баштином¹. Пронијари су обично били припадници властеоском сталежу и добијали су пронију као награду за војничке услуге и то у новоосвојеним областима. Пошто су проније биле привременог трајања а не сталне, разумљиво је да су пронијари гледали да из њих извуку што више користи, не водећи ни мало рачуна о пронијарским људима који су на пронијама били насељени. Отуда и веома тежак и бедан положај ових у средњевековној српској држави.

Свештеништво је сачињавало један сасвим одвојени сталеж са великим правима и привилегијама. Као што је добро познато, целокупни живот средњег века носи на себи ознаку цркве. Нема, ваљда, ни једне активности ондашњег друштвеног живота а да у њој не учествује црква са својим клиром. То је, у ствари, била једна аутономна заједница у држави, која је са овом врло често била и равноправна. У

1 — Тарновски, *Op. cit.*, 35.

великој већини случајева, готово увек, црква је ишла *под руку* са владоцем и властелом јер су им интереси били заједнички¹. Помоћ и висока заштита владоца биле су увек обилне, и мишљење је Жиречека да су то владари чинили и ради тога да би свештенство било на њиховој страни против племића који су понекад умели да буду веома јаки и неумерени у својим захтевима према цару². Суштину великог ауторитета и власти цркве у средњевековној српској држави најбоље је карактерисао Тарановски. По њему постоје три чињенице које омогућавају оволики значај цркве. Прво, *независност у управи, судству и законодавству*. Само то, било би довољно да од једне корпорације створи самосталну установу. Друго, *мистични значај клира* за духовни живот оног доба, и најзад, треће, *црква се „појављује као земљишни поседник, и по велепоседник“*³. Као што се види, црква као целина уживала је много већа права и од самог властеоског сталежа. Властела је имала велепоседе и богатства, а преко тога и моћ и власт над својим људима и припадницима нижих сталежа. Црква је поред свега тога била још и независна у најважнијем, у управи, законодавству и судству, поред великог угледа који је свештенство уживало у простим и неупућеним народним масама.

Црквена управа била је, као и државна, уређена на строго јерархиском начелу. — На челу цркве српске у Душаново доба налазио се *патријарх*. Познато је да је до Душана српска црква имала степен архиепископије и да је Душан истовремено са проглашењем српске државе за царство, 1346,

1 Благослов Н. П., Правни и социјални възгеди на богосмилитѣ, София 1912 стр. 73.

2 Жиречек К., Историја Срба, III, 75.

3 Тарановски Т., Историја српског права у Немањинској држави, I, 94.

прогласио и српску цркву за патријаршију, желећи тиме да подвуче своју намеру да Србија буде у сваком погледу независна, и да као таква заузме водећи положај на Балкану, уместо Византије. Црквене старешине појединих већих области биле су *миџројомити*, а мањих *епископи*. У споменицима тога доба наилазимо и на титулу *егзарха*. *Егзарх* је у прво време био црквени старешина раван митрополиту, али у Душаново време ова титула означава црквеног чиновника који је делегиран црквеним старешинама ради свршавања каквог црквеног посла, или коме је поверена каква црквена мисија. Као каквог третира егзарха и чл. 37 Душ. Зак. Ниже свештенство сачињавали су *презвитери*, *попови*, *архиђакони* и *прођођакони*. Поред тога, и *устианова калуђерства* је била врло развијена, што је све одговарало ондашњем верском мистицизму. Сви ти припадници свештеничког реда сачињавали су један одвојени, засебан staleж са великим привилегијама. Те привилегије су: грађанске, личне и судске. Свештенство је ослобођено војне обавезе, данака и „работа“, слобода њихове личности је строго загарантована чланом 95 Душ. Зак. и нарочито чл. 30 који гласи: „*Одседе да не урве (не ухвати) ниједна власт калуђера или црковнаго човејека*“, што значи да је свештенство уживало лични имунитет. Затим, свештеници нису потпадали под редовно државно правосуђе, већ под црквено, о чему ће бити речи у следћем одељку, када будемо говорили о томе шта Законик садржи о цркви и црквеним односима.

С Е Б Р И

Ред лично слободних али неповлашћених људи, чинили су *Себри*. Сама лична слобода, која им је била призната, није имала никаква утицаја на побољшање њиховог тешког економског стања. Они

нису могли имати имања и богатства, које је било монопол владоца, властеле и племства, а тиме нису могли ни вршити никаквог утицаја на власт. Себри су били народ у правом смислу речи, народна маса, која је већином, и то огромном већином, живела на селу, настањена на великашким или црквеним имањима, бавећи се земљорадњом. У прво време српског и уопште словенског организационог живота, себри нису били тако обесправљен staleж, јер је тадашње друштвено уређење српске државе у многome личило демократском. Али касније, нарочито после примања хришћанства, када је утицај Византије постао врло јак, положај себара погоршава се јачањем властеле и свештенства, који узимају сву власт, политичку и економску, у своје руке. Из дана у дан, положај себара постајао је све тежи, тако да у Душановом царству они претстављају најмногобројнији, али и врло обесправљен staleж. Да би се себри задржали у том потчињеном положају и да би се спречила њихова побуна, себрима је забрањено да се уопште скупљају у саборе (чувени чл. 69 Душ. Зак., који гласи: „*Себрова сабора да нест. Ктто ли се обреше саборник, да му се уши урезју и да се осмуде поводчије*). Чл. 69 Душ. Зак. дао је повода многобројним тумачењима од стране оних који су се бавили јавноправним односима у Душаној држави. Тако, Ст. Новаковић сматра да чл. 69 није донет као једна политичка мера, већ више као мера „полициске“ природе, којом је властела хтела спречити да се обрађивачи њихове земље скупљају на договор¹. Тарановски је ближи тумачењу да чл. 69 има јавноправни карактер. По њему, овај чл. имао је за циљ да спречи локалне себарске саборе који су свакако могли, с обзиром на велики економски значај и бројност себарског staleжа, да претстављају опа-

1. — Ст. Новаковић, Законик Стефана Душана 1349, 1354.

сност по мир и поредак. Наше је мишљење да су о-ба тумачења тачна, управо: чл. 69 донет је и из једног и из другог разлога, као полициска мера, али истовременно и као једна јавноправна норма, која утврђује положај себарског сталежа. Тај положај са-стојао се у томе што су они били везани за власте-оско земљиште које су обрађивали, што су власте-лину давали велики део скупљених прихода, што су они били и у политичком, и у економском, и у со-цијалном погледу скоро обесправљени. Социјална разлика између себара с једне стране, и властеле и свештенства с друге стране, огледала се у кривичном праву, по коме је себар за исто кривично дело бивао строже кажњаван него властелин (чл. 53, чл. 55 Душ. Зак.). На овакве примере наилазићемо често у то-ку даљег нашег разлагања о Душановом Закони-ку. Скоро исти био је правни положај и *мероџаха*, такође земљорадника и пастира.

Р О Б О В И

Поред досада споменутих сталежа који су са-чињавали ред лично слободних људи, ма да се и у том реду чинило велико разликовање, у српској сред-њевековној држави било је и неслободних људи, *ро-бова*; то су „*отроци*“ како се у Душановом Зако-нику називају. Отроци су били вечна и наследна својина властеле и њихове деце. Ови су могли отро-цима да располажу по својој вољи, као са својом покретном имовином; једино нису могли да их дају као мираз (чл. 44). У томе је и већа напредност срп-ског права према византиском, које је дозвољавало и давање робова у мираз.

Отроци су могли бити и ослобођени ропства. То право ослобођења имали су једино властелин-сопстве-ник роба, његова жена и син. У Душаново доба у српској држави ред отрока био је сведен на један

мали број људи, јер је тада идеја о неприродности и неморалности ове институције већ пробијала себи пут. Уколико у то доба још срећемо установу роп-ства, то су остаци старог друштвеног уређења које је било у уској вези са целокупним домаћим, еко-номским, приватним и државним животом старих народа.

Према томе, *власишела*, *свешћенство*, *себри*, *ме-ројси* и *робови* били су основни сталежи на које се делило становништво српске државе. Треба напоме-нути да су, поред њих, постојале још неке групе које нису спадале ни у један од горепоменутих ре-дова и претстављали су нешто засебно. То су били *сѣтановници градова* и *Саси*.

Градови у средњевековној српској држави нису били развијени, нити су пак имали значај данашњих градова. Они су пре свега служили као војнички објекти, и такви били су добро утврђени. У њима се обично налазила усредсређена централна админи-страција, а поред тога вршена је, на трговима, раз-мена робе. Поред војника и државних чиновника, најглавнији градски елеменат били су *занатлије*. Њихов правни статус не би могао да се упореди ни са једним од поменутих основних сталежа, већ су они претстављали један издвојени ред са специјал-ним правима и дужностима, што је било резултат њихове не мале економске важности у то доба. Не-сумњиво је да су у социјалном погледу грађани сто-јали далеко боље од себара, али нису ни издалека имали права слична властели. Врло је могућ био случај да становник града, на основу својих изван-редних заслуга, постане властеличић, и то се свакако често догађало.

Саси су уживали специјалан положај у средње-вековној Србији. Као што је познато, Србија је оби-ловала рудама које су због недостатка стручне до-

маће снаге лежале потпуно неискоришћене. Тек до-
ласком Саса, Немаца из Угарске, људи вичних вађе-
њу руда и ковању новца, многобројна рудна блага
Србије изишла су на светлост дана. Са њима је уско
везан и онај просперитет средњевековне српске др-
жаве, што је све чинило да се Сасима дају много-
бројне повластице и специјалан положај, нарочито у
судству, где су имали свој сопствени суд, т. зв. *Cu-
ria Teutonicorum*¹. Изгледа да су уживали и извесну
аутономију у управи, јер су имали и свога *ношара*,
Notarius Teutonicorum, а за вођење рачуна о рудар-
ском порезу, десетку, т. зв. *урбурапе*. Поред тога,
била им је загарантована и слобода исповедања њи-
хове, католичке, вере. Из Законика цара Душана,
чл. 123, видимо, да им је пре Душана било дозво-
љено крчење шуме и заузимање искрченог земљишта
и то у неограниченој мери, јер се, у поменутом чла-
ну, ово право ограничава само на онолико, колико
је потребно „тргу“ и топионицама руда.

1. Јиречек, Историја Срба, III, 108.

ГЛАВА ТРЕЋА:

ВЕРСКИ И МЕЂУВЕРСКИ ОДНОСИ ПО ДУШАНОВОМ ЗАКОНИКУ

Једна од важних карактеристика и принципа
Душановог Законика је велико уважавање цркве.
Сам Законик почиње прописима о цркви и цркве-
ним односима. „На и прво за хришћанство.
Симъ же образомъ да се очисти хри-
стианство“ — тако гласи чл. 1 Душановог За-
коника. О великом значају цркве у то доба гово-
рили смо и раније. Црква је, поред световних вла-
сти, била један од стожера државне и друштве-
не организације. Њен утицај био је огроман. Црк-
ва је у средњем веку била толико моћна, да је
чак могла да утиче и на сам опстанак владао-
ца као таквог. Под тим околностима, разумљиво
је што се средњевековни владари много труди-
ли да за себе обезбеде помоћ црквених управљача.
Ови су им били највећа морална потпора, како за
одржање њихово на власти, тако и за одржавање тада-
њег строго диференцираног државног и економског
уређења.

Велико уважавање цркве и истицање њене уло-
ге од стране Душана има и други узрок. Као што
смо напред изнели, Душан је имао један јасан циљ
пред собом: да његова држава буде царевина која
ће потпуно заменити Византију. А у то доба, за по-
јам царевине био је тесно везан и појем царевинске
цркве која би била потпуно независна од цркава у

другим државама, а нарочито од византиске патријаршије. Дакле, поред потпуног државног суверенитета, нужна је била и пуна суверност српске цркве, па да Душанова држава претставља оно што је Душан био наумио да оствари. Због тога видимо онај интересантан процес који Душан изводи, процес који је потпуно у складу са средњовековним појмовима и идејама. Он најпре, уз припомоћ бугарске патријаршије и охридске архијепископије, упркос очажном противљењу византиске цркве, подиже српску архијепископију на степен патријаршије, што је требало да значи потпуну независност српске цркве не само у суштини, него и по форми. Тек пошто је Србија добила патријарха, Душан се проглашава за цара и бива крунисан руком баш тог патријарха, како је то, према тада владајућим теоријама о стицању владарске власти, требало да буде.

И када је црква одиграла тако крупну улогу у овоме Душановом настојању и раду, сасвим је разумљиво што Душан у своме законодавном раду даје првенство цркви. Један закон, писани нарочито, претставља увек однос снага и тежње владајућих елемената оног доба у коме је створен. Такав је случај и са Законом цара Душана. Велики значај и уважавање цркве у оно доба добили су веран израз у самом Законику.

Овде ваља истаћи и то да верске и црквене одредбе у Душановом Законику не претстављају један потпун систем што се тиче цркве и верских односа. Пре би се могло рећи да су ове одредбе Законака допуна ранијих преведених византиских зборника.

Душанова држава је православно царство, због тога је разумљиво што је сва пажња Законака усредсређена на православној вери и цркви која је тесно везана за државу као њен корелат. Према одредбама Душановог Законака, православна вера је проглашена за државну. Ипак, Законик и у овом погле-

ду није апсолутан. Осим православне, он толерише и остале хришћанске вероисповести. Ова трпељивост не односи се, разумљиво, и на многобошце и незнабошце који су били строго прогањани, али припадницима друге хришћанске вероисповести, католицима загарантована је у самом Законику слобода исповедања вере. Становништво Душанове државе нису чинили само православни. Постојао је у њој један добар део католика, како староседелаца, тако и досељеника (Саси, на пример). Њима је загарантована слобода вероисповести, али само онолико, у колико та слобода не иде на уштрб државне, православне вере. Тако, католици не смеју да врше пропаганду за католичанство; не смеју, затим, да преведу у „веру латинску“ ни једног „христијанина“, тј. православног. Католички свештеник који би то учинио казниће се по веома строгим законима „светих отац“, како се то каже у чл. 8 Дужановог Законака.¹ По католичени „христојанин“, тј. православни, мора да се врати „на христијанство“, а ако то не уради прети му се такође црквеним законима, који су без милости у оваквим случајевима.

У овом погледу веома је интересантна и карактеристична терминологија Законака када је реч о разним хришћанским вероисповестима. По њему, као хришћани сматрају се једино православни. Они су једини „прави христијани“, док су католици „јеретици“ и „азимци“. Католичанство је, у односу на православље, јерес, јер проповеда „азимство“, тј. другачији начин причешћивања од православног. „И за

1. Закони „Светих отац“ који се помињу у Душановом Законику, јесу црквена и верска правила на којима почива догматика и организација православне цркве. То су већином писани списи православних ауторитета, допније светаца, и dobrim делом су преведени на српски, било за време Св. Саве и допније, било пак у оном периоду Душанове владавине који је претходио Законику, о чему је било говора у I глави ове књиге.

јересъ латинску, що су се обратили христьяне въ азимъство, да се възврате опетъ въ христіанство“... каже се у чл. 6 Душановог Законика. Идући даље, види се да Законик сматра оне који нису ни православни, ни католици, дакле праве јеретике и незнабошце, као полуверце. Према њима Законик је далеко строжији него према католицима. Члан 9 Душановог Законика, који се на њих односи, гласи: „И ако се наиде полувѣрць узъмъ христіанку, ако узлюбѣ, да се крѣсти у христіанство; ако ли се не крѣсти, да му се узъме жена и дѣтца и да имъ се да дѣлъ от кукіе, а онъ да се отжене“.² Дакле, у случају да се јеретик (не и католик) ожени православком, он треба да пређе у православље, а ако то не хтедне да учини бива протеран, а део куће и имања оставља се његовој жени и деци да би ови могли да живе. Остатак имања свакако да је држава конфисковала. Овај члан Душановог Законика веома је карактеристичан, јер сведочи о томе да је у Душановој држави било и јеретика, који су донекле бивали толерирани све дотле, док не ступе у брак са православком, чиме су угрожавали интегритет православља, владајуће вероисповести у држави.

Члан 20 Законика, у коме се енергично устаје против празноверица, прописан је вероватно под утицајем цркве и њеног учења. Бајке о вукодлацима и вампирима биле су некада саставни део народне психе и народног живота, нарочито код Словена. Веровање у ова натприродна бића одржало се у појединим деловима нашег народа и до новијег доба. А у оно време слабе просвећености широких народних слојева, оваква веровања изгледа да су била најре-

2. У Призренском препису Душановог Законика стоји „да се иждене“.

довнија појава. Због тога је Душан у своме Законику (чл. 20) строго забранио откопавање гробова ради проналажења и убијања вампира и прописао је строгу новчану казну за прекршиоце ове забране. А ако је и свештеник учествовао у овоме послу, што је често бивао случај, он се имао разлучити од чина.

УПРАВНА И СУДСКА АУТОНОМИЈА ЦРКВЕ

Прелазимо на најважније одредбе Душановог Законика које се тичу цркве. То су несумњиво оне одредбе у којима је загарантована црквена аутономија у управљању, и, нарочито, у уживању тзв. судског и економског имунитета.

Тако, члан 25, који гласи: „Црѣквами да о-блада господинъ царъ и патриархъ и логофетъ, а инъ никто“, показује ко се све налази на челу црквене управе. Ту је на првом месту цар, а затим патријарх и државни канцелар, тзв. „логофет“. Околност што се цар са својим канцеларом истиче као поглавар цркве, поред патријарха, не треба да унесе сумњу у тврђење да је црква имала пуну аутономију управе. Треба имати у виду оно што смо и раније рекли. Цар је врховни поглавар свег државног и друштвеног живота своје државе. Поред тога, цар је и носилац идеје о светској држави једноверних, према томе он је и врховни заштитник цркве. А као такав, он стоји на челу цркве. Што се и канцелар, „логофет“, спомиње као члан овог врховног триумвирата црквене управе, ми сматрамо да је то учињено из тога разлога, што је цар био сувише заузет уређивањем државе и ратовањем, тако да није ни имао довољно времена за чисто црквена питања. У овом послу њега је заступао канцелар, који је, изгледа, имао улогу и једног министра вера који је водио рачуна о односима државе и цркве и о помоћи коју је црква у-

живала од државе. Ово наше мишљење заснива се и на тој чињеници, што се „логофет“, канцелар, бавио нормално пословима световне државне администрације.

Веома су значајне одредбе које говоре о *судском имунитету* цркве. Судски имунитет значи ослобођење од надлежности редовног правосуђа, редовних судова. Судски имунитет цркве означава то, да за све односе који се тичу вере и цркве, као и за односе црквених људи, људи насељених на великим црквеним имањима, да за решавање свих ових односа и спорова није надлежан редовни државни суд, него баш специјални, црквени судови, састављени само од свештених лица. Овакав судски имунитет цркве проглашен је изрично у члановима 12 и 33 Душановог Законика. Члан 12 је веома јасан и категоричан: „О суд ђ. И духовному дльгу козмици да не суде; кто ли се наиде от козмикъ судивъ црковному дльгу, да плати 300 перперъ; тъкмо црква да суди“. Дакле, за верску и црквену кривицу, „духовни дльг“, надлежни су да суде једино црквени судови, а никако световњаци, „козмици“. Чл. 33 тиче се пак односа између насељеника црквених имања. И они су изузети од редовног државног правосуђа и потпадају под надлежност судова оне цркве на чијем имању су настањени. Догоди ли се случај да се парниче два насељеника са различитих црквених подручја, њима суди мешовити црквени суд од „обе цркве“ (чл. 33). Интересантно је ово преплитање световне и духовне власти, залажење једне власти у послове који, по својој природи, треба да спадају у искључиву надлежност друге власти. Најпре је цар, световни поглавар, оглашен и за црквеног старешину и он има тиме могућности и права да утиче на развитак вере, цркве и њене организације. С друге стране, црква не само што се користи вели-

ким привилегијама, него врши чак и правосудне функције за које је, под нормалним околностима надлежна једино државна, световна власт. Но, потпуно издвајање правосуђа и његово улажење у послове световне власти бива могуће тек онда када је државна власт потпуно ојачала и тиме стекла могућност да сигурно и несметано врши и ову државну функцију. Све док се до овога није дошло, држава је поједине функције вршила заједно са разним јавно-правним корпорацијама, у овом случају са црквом. Вршење правосуђа у земљи не само од стране државних, већ и од црквених органа, још један је прилог мишљењу о јакој вези између државе и цркве, о једној чврстој заједници између њих ради остваривања заједничких циљева. Помоћ цркве била је за државу од великог значаја, због чега јој држава у свакој прилици пружа нужну заштиту и даје обимне привилегије. По њима, црквени људи уживају велику заштиту: ни једна власт не сме да употреби силу према калуђеру или црквеном човеку, него ако је овај учинио какву кривицу има да му суди суд (црквени, разуме се). Ако власт, односно носилац власти, чиновник, учини којим случајем такво самовлашће према црквеним људима, онда ће он бити осуђен да плати „Самоседмо“, тј. да надокнади учињену штету и још шест пута толико (чл. 30). Колико далеко иде та заштита види се и по чл. 130 Душановог Законика, који прописује смртну казну за онога који „на војсце“ сруши цркву!

Поред судског, црква је уживала и тзв. *економски имунитет*, тј. била је ослобођена извесних намета и терета којима је било оптерећено остало становништво државе. По члану 26 Законика, ослобођене су све цркве у држави, како српске тако и грчке, од работа „малих и великих“, тј. од кулучења Цркве су ослобођене и од „поноса“, превоза и издр-

жавања разних државних функционера, када ови путују. Све поменуте „работе“ падају на терет становништва земље. Цркве, односно црквени људи, ослобођени су од њих. Једино у случају када сâм цар путује дужне су и цркве да се старају о олакшавању његовог путовања и тада имају дужност „да га дижу“, што значи да се имају старати о превозу цара и његове пратње (чл. 23 Душановог Законика). Поред ових повластица, црквени људи били су обично ослобођени и војне службе.

Међутим, било би погрешно мислити да Законик цара Душана садржи у погледу цркве само привилегије. Поред њих, истакнуте су и дужности цркве. Тако, чл. 28 Законика наглашава социјалну улогу цркве. Цркве и манастири дужни су да хране сиромаше, онако како је то било жеља самих црквених ктитора. Ако се Митрополит, епископ или игуман оглуше о ову наредбу, одузима им се чин. Најзад, чланом 32 даје се на знање црквеним властима да са својим људима и наследницима поступају благо и очински.

ГЛАВА ЧЕТВРТА

ПРИВАТНИ ОДНОСИ, ЈАВНИ ТЕРЕТИ, ТРГОВИНА ПО ДУШАНОВОМ ЗАКОНИКУ

I. Приватни односи су најмање заступљени у Душановом Законику. Има их „једва неколико мрвица“, како каже професор Љубљанског универзитета Доленц¹. Узрок овоме треба тражити у чињеници да Душанов Законик није био једини правни зборник у Душановој држави, нити је он пак имао искључиву правну снагу. Поред њега, постојали су и имали правну снагу и важност и други закони, нарочито они преведени са византиског и црквени закони. И у једним и у другим, приватни односи између појединаца обилато су заступљени. У овој материји Законик је само једна нужна допуна тих ранијих правних зборника. Према томе, не може бити речи о неким празнинама, великим празнинама, у области приватног права у Законику цара Душана, пошто се он јавља као завршетак једног плодног законодавног рада, а не као једини и искључиви закон у држави.

Недостатак прописа о међуличним односима с једне стране, бројна заступљеност јавно-правних, сталешких, државноправних правила с друге стране, навело је многе научнике на погрешан пут: да Законик цара Душана сматрају као Устав Душанове државе. Ово мишљење је погрешно, јер је плод невођења рачуна о ономе што смо горе рекли, да се Законик

1. Dolenc M., Dušanov Zakonik, 106.

не може посматрати сам, издвојен од осталог законодавног рада цара Душана. А када се Законик укључи у целокупно законодавство цара Душана, када се све то посматра као једна логичка и органска целина, тек се тада јасно опажа да је тај законодавни рад успео да предвиди тадање односе, уколико је могуће предвидети их уопште. У претходном законодавном раду Душанову истичу се приватно-правна правила, а јавно-правни односи, односи између појединаца и власти, или само између ових последњих, једва да се и налазе заступљени у гдекојим члановима. У Законнику је обратно. Јавно-правни односи, подразумевајући ту и кривично право, које је под Душаном добило јавно-правни карактер, доминирају целим Закоником, док су приватно-правни односи, лични односи између појединаца, од слабијег значаја и има их врло мало заступљених. На тај начин, Законик је допунио оно што је недостајало дотадањем правном раду и свему томе дао завршну форму. Посматран тако, Душанов Законик губи сва она обележја која неке наводе да га због множине јавно-правних правила сматрају пре као Устав, него као закон.

Оредбе приватно-правне природе, у колико их у Законнику има, регулишу на пр. *брачне односе* прописујући, као обавезно, венчање са благословом цркве (чл. 3), забрањујући мешовите бракове између православне жене и мужа друге вероисповести („*ио-луверци*“) итд. Властелину се обезбеђује слободно располагање баштином, која је његова лична и чиста својина, тако да му у том слободном располагању ни сам цар није властан да смета (чувени чл. 43). Ове баштине су ослобођене од „*работи*“, оних јавних терета о којима ће нешто касније бити речи, али су оптерећене војном дужношћу. Чл. 42 који регулише ово, гласи: „И баштине вѣсе да су

свободне от вѣсѣхъ работъ и поданѣхъ царство ми, развѣ да даваю сокіе и воиску да воюю по закону“. Као баштина сматрају се и робови, који заједно са целокупним иметком прелазе наслеђем на новог господара када стари умре (чл. 44). Њих може ослободити ропства једино господар-властелин, његова жена или син, и они у том случају постају слободни људи, обично меропси, ређе себри (чл. 46). Веома су интересанти чланови који регулишу питање *наслеђивања баштина* и свега оног што је са њима у вези. Баштина је наслеђем прелазила на децу умрлог властелина (спорно је, међутим, да ли су то право наслеђивања баштине уживала и женска деца онако као и мушка, затим да ли су сва мушка деца, у случају да је то право било признато само мушком потомству, делила баштину или је она припадала само прворођеном сину, како је био обичај у неким средњевековним земљама). Али члан 41 прописује како ће се наслеђивати баштина ако властелин-баштиник умре без деце. Он је врло карактеристичан и необично занимљив. Цитираћемо га, због тога, у целини: „О властелѣхъ умръшихъ. Кои властелинъ не узѣма дѣтѣцу, а или пакѣ и узѣма дѣтѣцу тере умре, и по његове смърти баштина пуста остане, где се обрѣте от његова рода до третіега братучеда, тѣ-зи да има његову баштину“. Дакле, у случају да неки баштиник умре без деце, баштину наслеђују лица, која су са њим у сродству до „трећег братучеда“, тј. до осмог степена крвног сродства закључно. Нејасно је, међутим, да ли ће баштину наследити сви његови сродници до „трећег братучеда“ или пак само један, и то најближи, први сродник, из ове дугачке линије сродника. Према изражавању чл. 41 Законика, ми смо склони да прихватимо ово друго гледиште, да је

баштину наслеђивао само један, и то први, најближи живи сродник до осмог степена закључно, пошто се у Законику употребљава једнина „тѣ-зи да има“, а не множина „да имаю“. Још интереснији је члан 48 који прописује како ће се наслеђивати знаци властелинског достојанства, коњ, оружје, властелинске хаљине посуте бисерима и златан појас. Тај члан гласи: „О властелѣхъ умрѣшихъ. Къда умре властелинъ коњ добри и оружје да се даје цару; а свита велика бисерна и златни појасъ да има сынъ њего, и да му царъ не узме. Ако ли не узьима сына нь има дѣщеръ тѣм-зи вољна дѣщи или продати или отдати свободно“. Према томе, коња и оружје властелина наслеђивао је сам цар, што би требало схватити као „знак потчињености властелина цару као врховном господару“². Хаљине и појас наслеђивао је син, а у случају да властелин није имао сина, онда ћерка која је њима могла слободно да располаже, да их задржи за себе, да их прода или да их поклони.

Баштине су се обично састојале од земљишта за обрађивање. Чл. 81 пак говори чије су *планине* у држави, ко је њихов сопственик! Он гласи: „О планинахъ. Планине що су по земли царства ми; що су планине царева да су цару, а црковне црквам, а властельске властеломъ“. Ми под „планинама“ у овом пропису Душановог Законика подразумевамо и брда. Нека од њих су могла да буду саставни део баштина и да тиме припадају властелину, док су опет друга брда спадала у састав црквених велепоседа. И најзад, брда и планине ван баштина и црквених поседа биле су државна, тј. царева. Само се тако може објаснити подела планина на царева, црквене и властелске учињена у члану 81.

2. Новаковић, Законик, стр. 177.

Ако се поводом држања неке земље изнесу две различите исправе о својини, тј. две царева повеље о својини истог земљишта, Законик прописује да ће правовањани власник бити онај, који је држао земљу за време сабора на коме је донет Законик (чл. 83). Деси ли се пак случај да су нечије повеље самовласно исправљане, или како каже Законик „слово лъжъно прѣписано и ...словеса прѣтворена и рѣчи прѣлагане“, такве повеље су имале бити поништене, „да се *ѣи-за хрисоволи раздѣру*“, а онај, који је учинио ту врсту „фалсификовања јавне исправе“, губио је баштину, коју је био стекао на основу таквих лажних докумената.

У оном малом броју приватно-правних одредаба Душанова Законика, које у ствари попуњују правнине ранијих правних правила, истиче се својом интересантношћу и члан 190, који прописује коме ће припасти жир који се роди у једној жупи! По том пропису, цар има право на половину жира, а другу половину добијао је властелин, заповедник жупе. Жир је у оно доба био, свакако, један од важних и цењених плодова, због тога се њему посвећује читав члан у Законику!

Велику цену, свакако због њихове реткости, имали су у оно доба и коњи. За убиство и повреду коња, плаћала се велика отштета. Законик садржи два члана, која говоре о коњима. По чл. 199, ако је коњ напрасно угнуо, без ичије кривице, „умрѣло от Бога“, не може се тражити никаква накнада.

II. Од јавних терета Душанов Законик на више места спомиње тзв. „*работѣ*“. „Работѣ“ су биле извесне дужности, које су имале чисто економски карактер и састојале се у сезонским радовима или, у извесним случајевима, у радовима на оправци путева и градова. То би било, отприлике, нешто врло слично кулучењу. Законик спомиње работѣ „*мале и ве-*

лике", али не даје податке о томе које су рабoте биле мале, а које велике. Ове су главне „рабoте“ које се у Законику срећу: 1 — „ораније“, дужност орања; 2 — „сенокоша“; 3 — „виноградарски послови“; 4 — „градозиданије“, 5 — „преношење цара када путијује“ и 6 — „помагање цару када сина жени или кришави“. Од поменутих рабoта, само су последње две падале на терет свих, без разлике сталежа. Истина, баштине су по чл. 42 ослобођене од свих рабoта, али се мора узети да су две рабoте, преношење цара и помагање цару када жени сина, падали и на терет властеле. То се изводи из самих речи Законика, где се вели да, када цар путује, има „вѣсакъ“ да се стара о његовом лакшем и удобнијем путовању, „градъ вѣсакъ до жупе, и жупа до жупе, и пакы жупа до града“ (чл. 60). Затим, чл. 128 који каже: „Господиъ царъ кѣди име сына женити или крѣщеніе, и буде му на потрѣбу дворъ чинити и кукіе, да вѣсакъ поможе малъ и великъ“.

„Градозиданије“ је било кулук једино становника градова (чл. 127: ... „Гдѣ се градъ обори или кула, да га направе градіане тога-зи града и жупа що іест прѣдѣлъ тога-зи града“). Осталим рабoтама, оранијем, сенокошем и виноградарским пословима, били су оптерећени једино припадници нижих сталежа. Цркве (чл. 26) и властела-баштиници (чл. 42) билу су ослобођени рабoта. Цар је по чл. 34 ослобађао изрично и „црквене људе“, насељенике и меропхе, да помажу приликом радова на царевом пољском имању.

Чл. 68 лепо износи како су се вршиле рабoте пронијару, тј. уживаоцу земље која му је дата на уживање од стране цара због извесних заслуга. Меропси су, по овом члану, имали да раде пронијару два дана недељно, а када буде било потребно вршити и

извесне ванредне радове („заманица“), приликом сенокоше и виноградарских радова, онда још по један дан. Законик, међутим, ништа не говори како су меропси и себри вршили ове рабoте властелину. Када су меропси морали да раде два дана недељно за пронијара, који је био само уживалац земље, ми сматрамо да су људи на властелинским баштинама радили више него пронијару. Јер је властелин био не само уживалац земљишта, већ и његов господар, а пошто су земљорадници меропси и себри, били, на основу феудалистичког система, везани за земљу, и власт господара земље била је над њима много већа од власти пронијара.

III. Средњевековна српска држава, за време цара Душана, бележи и леп процват трговине. Не само да се развила жива трговачка размена између тадашње Србије и осталих земаља, већ је проширена Србија, по своме положају, постала важна раскрсница трговаца, који су путовали са запада на исток носећи читаве караване свиле, чоје и осталих производа европске мануфактуре, и трговаца који су са Леванта преносили у европски запад специјалне производе мистичног оријента, мирисе, зачине и др.³ Ови трговци путовали су обично у групи од више њих и робу су носили собом на колима или коњима. Путовали су данима по тадашњим недовољно уређеним путовима, били излагани врло често непријатностима и нападима, а ноћивали су обично по градовима, који су имали специјалне „хотеле“ за овакве путујуће трговце. Ти „хотели“ имали су специјалан изглед. Имали су облик четвороугаоника, а у средини је било двориште где је роба остављана⁴.

3. Најуже трговачке везе са ондашњом Србијом имали су Дубровчани који су били познати као врло вешти трговци.

4. Леп пример овакве зграде пружа „Куршумли-хан“ у Скопљу, који је некада био један од таквих „хотела“ за путујуће трговце.

Ту су истовремено вршене и купопродаје робе, а исто и на градским трговима.

Цар Душан посветио је у своме Законику велику пажњу трговцима и слободи трговине.⁵ Главна му је брига била да обезбеди сигурност трговинског промета. У том циљу предузео је низ мера и навео строге казне за оне који ометају трговце при пролазу или пребивању у Србији. Тако, нико, ни властелин, не сме да силом задржи трговца, који путује по „царевој земљи“, нити да му растоварује робу. Ко ово учини биће кажњен глобом од 500 перпера (чл. 118).

5. Одредбе о трговини и привредним односима уопште, имају у Душановом Законику велики значај, У једном новом раду о природи Законика цара Душана, који сада припремамо, опширније ћемо се позабавити нашим мишљењем да мотиве овог Законика треба тражити и у веома развијеним привредним односима у то доба. Искоришћавање рудног блага средњевековне српске државе, започето још под краљем Урошем, било је основ великог економског развоја и напретка старе српске државе која под Душаном достиже своју кулминациону тачку. Трговинска размена са истоком и западом била је необично жива, а поред тога кроз центар Душанове државе пролазили су путеви који су спајали та два европска краја која су се у привредном погледу необично срећно допуњавала. Скоро сва трговачка размена која је сувоземним путем вршена између истока и запада ишла је преко средњевековне Србије. Главни путеви којима је та размена циркулисала били су они који су спајали Душанову државу са Дубровником. То су два чувена пута: један је тзв. *Via Egnatia*, тј. пут Дубровник-Скадар—Елбасан—Охрид—Битољ—Солун—Цариград, а други пут везивао је Солун са Дубровником преко Скопља, Сандарк и Сарајева. Овој други пут био је у вези са путем из Цариграда преко Пловдива, Софије и Ђустендела. Предела око ових путева, Македонија и Рашка, били су центри од првенствене економске важности. Колико је велика њихова важност види се и по томе што се и престонице средњевековне српске државе налазе у њима! Посматран са привредног гледишта, законик цара Душана открива и тежњу да се путем једног општег Законика држава правно уреди и осигура њена безбедност на модерној основи, онако, како је то изискивала ондашња економска ситуација и значај српске државе.

нити властелин, нити ко други, сме да забрањује трговцима или другим људима да одлазе на тргове градске ради трговања. (чл. 121). Члан 120 навешћемо у целини. Он гласи: „Цариникъ царевъ да нѣст вољнъ забавити или задржати кога трговца да му куплю кою продаст у бесцѣниѣ; вољно да си проходи вѣсакъ и по тръговѣхъ и волоиѣ да походи вѣсакъ и съ своом купломъ“. Овим чланом прокламује се свечано: да су свакоме отворени и слободни тргови за трговачке послове и да сваки трговац може да носи робу куда год хоће. Цариници, пак, не смеју да задржавају трговце и да им робу узимају или продају у беспцење. Ако то учине, цариници или властелини биће кажњени сваки са 300 перпера новчане казне (чл. 122).

Ако би ноћ затекла трговце ван града, Законик је наређивао селима да примају трговце на преноћиште и да им чине потребне услуге. Ако се оглуше о ову наредбу и не приме трговца, господар села и само село морали су да надокнаде све што би трговац изгубио због тога што га нису пустили у село. То прописује чл. 159, који гласи: „Купѣци кои приходе ноцију на ложище, ако ихъ не припусти владаљѣцъ или господаръ села тога-зи, да облѣгу у селу купѣци по закону царства ми како и ест у законѣхъ. Ако що изгуби путник, онъ-зи господаръ или владаљѣцъ и село вѣсе да платѣ, и ереикъ нѣсу у село упустили“. Стражари су дужни да пазе трговце и, ако им се деси да им се што изгуби, плаћала је отштету сама држава, па је она потом позивала на одговорност кефалије или властеле, којима је била поверена безбедност по путовима (чл. 160).

Трговцима је Законик пружао и извесне повластице у правосуђу, од којих је најглавнија она прописана у чл. 153, по коме су они имали права на повину поротника из своје дружине. Шта су били поротници, детаљно је изложено у следећој глави овог дела.

ГЛАВА ПЕТА

КРИВИЧНА ДЕЛА, КРИВЦИ И КАЗНЕ ПО ДУШАНОВОМ ЗАКОНИКУ

1. Кривично-правне одредбе Душанова Законика не чине једно засебно и одвојено поглавље у Законику, већ су оне већином разбацане и без реда. И као такве, ове кривично-правне одредбе су од највећег значаја за историју српског права, јер баш оне најбоље сведоче на који начин и у коме обиму је вршен онај компромис, боље рећи оно амалгамисање између старог српског права и византиског права, о чему је било говора у уводу овога дела. Као што нам је познато, Душан је желео да његов законодавни рад буде у традицијама законодавних радова византиских владара, а то је са своје стране захтевало и преношење византиског права и византиског правног мишљења на српско тло. С друге стране, тадања српска држава није претстављала неки особито погодан терен за једну широку и интегралну рецепцију византиског права. У то доба, целокупни живот и људски односи код Срба регулисавани су били путем српског обичајног права које је, у својој основи, било формирано још пре доласка Срба на Балкан и носило чисто словенско обележје. Тежња српских владара и цркве била је, несумњиво, да се то обичајно право замени писаним, већином са византиског преведеним законима. Морамо истаћи, међутим, да се у овоме није могло потпуно успети. У највишим друштвеним редовима, као и онде где се

државна власт осећала и била јака, по градовима на пример, животни односи били су регулисавани путем новог, писаног права. Код најширих народних слојева, пак, владала је несметана и апсолутна примена српског, обичајног права. И у време доласка Душана на престо, обичајно право је, дакле, било необично јако у свести српског народа. То је Душану морало бити јасно. Владар снажног замаха и широких концепција, Душан је увидео да би једноставно укидање и забрањивање старог српског права и увођење византиског права уместо њега, имало тешке последице по унутрашњи мир и развитак државе. Ново право народ не би примио, јер није био у стању да га, неприпремљен, схвати. Могло је, због забране старог права, да настане једно бесправно стање или пак у најмању руку да избију велики унутрашњи немири. Због тога се кроз цео Душанов законодавни рад провлачи као нит тежња да се избегне сукоб између српског и византиског схватања права и правде. Они правни институти и норме који су били толико срасли са народним животом и постали тако-рећи саставни део народне психе, Душан је задржао и у своме Законику. Задржавши само њих, у осталом свом законодавном раду Душан неуморно пресађује византиски правни систем. На тај начин Душаново законодавство претставља образац спајања и међусобног мирења српског и византиског права. Увођено је византиско право, али до једне границе преко које оно не би могло ефикасно да дејствује и да се примењује.

Тај компромис између византиског и српског права, најлепша одлика Душановог законодавног рада, дошао је до највећег израза баш у материји кривичног права. Кривично право била је, наиме, она област где су се византиско и српско право најоштрије сукобљавали својим опречним гледиштима и схватањима. До Душана, српско обичајно кривично

право било је израз старословенског схватања кривичног дела, кривца и казне, које је свето сматрало као приватну ствар појединаца повређених учињеним делом. Да би се српско схватање кривичног права до Душана, па и за његово време, боље схватило, изнећемо у краћим потезима историски развитак српског кривичног права.

2. Научници, када говоре о историском развоју кривичног права, обично полазе од освете, тј. од оне одмазде коју повређено лице чини према повређиоцу¹. И ми, говорећи о развоју схватања кривичног права код Срба, полазимо од овог сигурног знака међуљудских односа. Чим има живота у заједници, људских контаката, без обзира на њихову садржину (инокосни живот, породица, род), има и поступака који другоме наносе или се овоме бар чини да му наносе штету. И он реагује на тај начин што учиниоцу узвраћа са своје стране штету, што му се другачије речено свети (освета, крвна освета за убиство). Освета је било код свих племена и народа, па је било и код Срба. На доцнијем ступњу друштвеног живота, за време живљења по родовима и племенима, освета добија нарочито оштре и опасне форме. Док су људи живели издвојени или бар у малим породицама, освета се вршила само између појединаца. Чим се дошло до већих и ширих заједница као што су то били родови и племена, освета је постала ствар целог рода, односно племена. Учињеним нападом на личност или имање једног човека није био повређен и увређен само нападнути, већ као такво сматрало се цело племе или род. Према томе, у овом стадијуму и освета није више лична ствар нападнутог појединца, већ је њоме у највећој мери заинтересован род или племе нападнутог. Род или пле-

1. — Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, II, стр. 2.

ме врше, ради освете, против-напад који не мора да буде управљен искључиво противу нападача лично, него већином и обично противу ма кога припадника нападачевог рода или племена. То је увек бивало повод да новонападнути род сматра себе повређеним и да и он реагира на напад. На тај начин настајало је право ратно стање и међусобно истребљење између овако завађених родова и племена. Све је то било могуће, јер тада још није постајала држава са својом јаком влашћу и законима који би се наметали појединцима и њиховим родовима. Војничка организација која је уједињавала разне родове, па и племена, држава је имала искључиво спољашње циљеве и задатке, освајања и покорављања. Унутрашње односе таква државна организација у зачетку, каква је била војничка организација, оставила је самим родовима да их регулишу. А они су их, као што смо видели, решавали на један искључиви начин, путем егзистичке освете која је водила самоистребљењу.

3. Заједнички живот разних радова учинио је, међутим, да се код њих појави свест и о заједничким интересима и циљевима, као и о заједничким потребама. То је већ виши ступањ развоја друштвеног живота. У овом друштвеном ступњу настаје и слабљење оне тежње да се путем освете, нарочито крвне, решавају међусобни сукоби између појединаца, који су се претварали у крваве сукобе родова, тј. у општу несигурност, како личну, тако и имовну. Баш у ово доба спада и појава јаче организованих централних органа, наговештаји државног организма. Несумњиви интерес тих нових власти био је тај, да унутар њиховог делокруга буде што више реда и што је могуће више узајамног мира. Све је то учинило да се од освете пређе на један други начин решавања спорова и сукоба, начин познат у науци под именом „система композиције“. Ово ново средство за уређивање су-

коба између појединаца и њихових крвних заједница састојало се из два акта: 1 — Мирење — свечана форма јавног кајања преступника за учињено дело и 2 — Плаћање оштете за учињену повреду. Ако је плаћање учињено због убиства, онда се та новчана казна звала у старом српском праву „вражда“². Вражда је, дакле, у прво време означавала новчану накнаду за убиство. Доцније, честом употребом система композиције, враждом се назива свака накнада, без обзира на то ради кога деликта се чини, постала јена тај начин синоним за новчану казну. У овоме облику и значењу, њу срећемо и у Душановом Законику.

Систем композиције претпостављао је извесни церемонијал, нарочито у своме првом делу, у мирењу. Према забележеним случајевима, тај се церемонијал одигравао на следећи начин. Најпре би убица (у доцнијем периоду сваки учинилац и другог деликта) преко своје родбине или пријатеља молио осветнике да му се опрости недело. Ови последњи у почетку обично одбијају опроштај, али на поновљене молбе пристају и одређују дан за мирење. У речени дан долазе осветниковој кући дванаест жена из кривчевог рода, са децом на рукама, и изјављују да су донели дванаесторо крштене деце и новац као накнаду за учињено кривично дело. Осветник изјављује да све то прима и тада љуби једно од деце. Исто то чини и његова родбина. После овога чина у кући кривца приређује се ручак за осветника и његов род. Кривац обично не присуствује почетку ручка, али се доцније појављује пузећи на коленима и носећи обешено о врат оруђе којим је извршио деликт. Тако пузећи, прилази осветнику, љуби му ноге и колена и моли за опроштај. Осветник му тада скида са врата оруђе и у знак измирења љуби га.

2 — Костренчић у Енциклопедији Ст. Станојевића.

После тога осветник и његова родбина добијају дарове, Врло често мирење се завршавало и кумством између завађених родова.³

4. Било је врло спорно у науци, да ли је постојала крвна освета код Срба за време цара Душана. Законик цара Душана нигде не спомиње освету, док се вражда врло често употребљава. Јиречек и Веснић сматрају да је крвне освете било код Срба и за време Душаново. На против, Миклошић и у новије време Тарановски⁴ одлучно побијају ову тезу. По њима, крвна освета је давно пре Душана ишчезла на тај начин што је еволуирала у новији и рационалнији облик мирења и вражде. Због тога се и не почиње у Законику Душановом. Наше мишљење поводом овог проблема не слаже се потпуно ни са једним од ова два изложена гледишта. Ми мислимо да освета за време цара Душана није била сасвим ишчезла. Душан је, без сумње, хтео да је сасвим искорени, зато је прописивао, поред старе вражде, и нове начине за решавање сукоба, као и нови систем јавно-правних казни. То је ишло упоредо са стварањем моћног државног организма. Уколико је држава и њена организација јачала, утолико је она преузимала на себе дужност гоњења и кажњавања оних који су, према тадањем схватању, учинили какво кривично дело. Држава је, у недостатку својих органа, остављала у прво време вршење тих функција појединцима и родовима, али када је добила своје органе, она је предузела и вршење оних функција које су се налазиле у приватним рукама а које су по својој важности припадале држави. Али све то

3 — Благоевџ Н. П., Правни и социјални вџзгледи на бо-
гомидитџ, Софија, 1912, стр. 57.

Miklosich Fr. Die Blutrache bei den Slaven, Denkschr. d.
W. Akad. Bd. XXXVI, 176—178.

4. — Тарановски, Op. cit.

није ипак, било у стању да потпуно искорени освету. Државна власт била је, несумњиво, за време Душана врло јака, али и поред тога, због спољашњих циљева, она није могла бити потпуно јака да сасвим спречи освету. У оним деловима државе где је државна власт била слабије организована, освета је и даље била једно од честих начина кажњавања, нарочито за убиство. Ово изводимо из тога, што се крвна освета била задржала у појединим брдским крајевима чак и у најновије доба, па је према томе у тим крајевима ње било и за време цара Душана. Што се тиче главног дела и већине Душанове државе, ван спора је да је освета напуштена, а прихваћено мирење и плаћање новчане накнаде. Може се рећи да је »Систем композиције« био владајући начин кажњавања, али не једини на целој територији државе.

5. Док је српско право у материји кривичног права напредовале до Душана само до система композиције, који је у самој ствари један приватно-правни начин решавања сукоба, јер је до заинтересованих појединаца стојало да ли ће и како ће извршити мирење и плаћање, у Византији је у то доба владао другачији систем. Тамо је кривично право било јавно-правног карактера. То значи да учињено кривично дело не вређа само онога противу кога је управљено, него вређа и јавни мир и поредак, чији је претставник и носилац држава. Учињеним кривичним делом, по томе схватању, повређена је у првом реду држава, због тога она и жели да казни кривца. Она то може да учини, јер има јаку власт, органе надлежне за то, као и прописе који одређују казну. Овакво схватање значи револуцију у кривичном праву, јер мења из основе систем казни. Од обичне накнаде штете, вражде, какве је било у Словенском и старом српском праву, прелази се на систем телесних казни и гоњења. Док је по српском

схватању циљ казне било лична освета и лично задовољење оштећенога, по новом, византиском схватању, циљ казне је и задовољење општег интереса који је повређен учињеним кривичним делом, као и застрашивање. Због тога и тако честе и обилате употребе, у византиском праву, тешких и сурових телесних казна, док се у српском праву све свршавало, после периода освете, на мирењу и плаћању новчане накнаде.

6. Византиски систем, који се са циљевима и потребама државе много боље слагао него српски систем, прихваћен је и од стране Душана у његовом законодавном раду, специјално у Законику. Кривично-правне одредбе Законика имају за основу овај нови, рационалнији систем. Али, као што смо то у почетку нашег излагања о кривично-правним одредбама Душановог Законика истакли, византиски систем није у целости пресађен у Законик, већ је у овој материји веома вешто извршен компромис, везивање српског и византиског система. Душанов Законик је први световни закон који код Срба прописује јавно-правне телесне казне. Али како је систем мирења и плаћања накнаде био јако укорењен у народу, Душанов Законик, поред телесних казни, задржава и велики број новчаних и других казни које су постојале у српском обичајном праву. Разлика између ових новчаних и других казни по Законику и оних из српског обичајног права у томе је што су новчане казне и накнаде из Законика postale јавно-правне казне, тј. прописане су и одређене од стране државе, пресуђују их државни органи и извршују их такође државни органи. Као што нам је познато, по обичајном праву новчане накнаде биле су приватна ствар појединаца. Душанов Законик је у овом погледу, дакле, отишао много унапред, поставивши темеље правне државе тиме, што је увео

начело законитости и извршио организацију судске и извршне власти у држави.

7. Пре него што у детаљима изложимо како Законик цара Душана за поједина кривична дела прописује казне, потребно је да изнесемо, макар и у сумарним цртама, један преглед византиских казни, да би се боље и рељефније могао разумети систем који је Душан завео у Србији својим чувеним Законом. Покушаћемо да византиске казне систематизујемо према тежини кривице и строгости казне.

Од свих телесних казни у Византији, најтежа је свакако била *смртна казна* која је имала неколико варијанте:

а) *вешање*, Срамотна казна за лица која су учинила какав тежак и нечасни деликт;

б) *распињање*;

в) *сечење главе* и

г) *сипаљивање*.

За нијансу ниже, по својој тежини, дошле би сурове *телесне казне праћене сакаћењем*. Тако врло је често употребљавана казна *ошсецања руку*, затим *ослепљивање* (вађење једног или оба ока); *сечење језика*, којом су обично кажњавани јеретици и *сечење носа* неверних поданика.

Башињање спада у ред лакших казна. То је истовремено била једна од најчешће употребљаваних казни.

Као једна особита казна истиче се *паљење косе* и *паљење бркова и браде*. По својој природи лака, ова је казна била врло тешка по своме значењу, управо била је безчастећа за онога над којим је примењивана. Коса, а нарочито брада и бркови, били су по ондашњим схватањима знаци спољашњег достојанства мушкарца. Казнити некога лишењем ових достојанстава значило је жигосати га за извесно време као човека без части и достојанства. Овако жиго-

саног човека друштво није примало, и он је остајао изолован све док поново не добије спољашње ознаке људског достојанства, косу, браду и бркове. Поред наведених, као специјална казна сматрало се и *ирогон-ство*.

8. Готово све ове византиске казне срећемо и у Душановом Законику, што значи до њихово порекло код Срба треба тражити у њиховом пресађивању из Византије јер је српски систем био, као што смо то већ видели, заснован на сасвим другачијим начелима. Поред њих, Душанов законик задржава за многа кривична дела и ранији систем новчаних и других накнада које су добиле вид јавно-правних казна.

9. Међутим, када је реч о примењивању свих ових казни у Душановој држави, ваља истаћи још једну карактеристичну црту Душанова Законика. Наиме, приликом кажњавања за учињена кривична дела ни Законик не прокламује једнакост свих поданика, већ води строго рачуна о сталешкој припадности кривца. Не кажњавају се истом казном властелин и себар, на пример. Док се према властелину — кривцу има много обзира, дотле према себрима Законик је понекада немилосрдан. Тако, у случају да властелин убије себра, платиће као казну хиљаду перпера и биће ослобођен. Али, ако којим случајем себар убије властелина, онда се себру имају отсећи обе руке и, поред тога, мора да плати још 300 перпера (чл. 94 Душ. Зак.). На овом члану види се нарочито јасно онај дуализам казни, византиски и стари српски. Властелин је за убиство себра бивао кажњаван старом српском казном која се састојала у новчаној накнади. Обратно, за убиство властелина себар је кажњаван истовремено и суровом византиском казном отсецања обе руке и српском новчаном казном. У случају убиства које је извршавао себар, Законик прописује кумулацију казни разних система, док у

случају властелина он задржава стари систем. Слично резонување срећемо и у члановима 97 и 98 Законика. У првом, прети се казном отсецања руку ономе који властелину или „добру човеку“ ишчупа браду. А по другом члану пак, ако се то чупање догоди само између себара, казна је свега шест перпера! Ови, као и низ других прописа, јасно доказују да Законик нарочито води рачуна о тадањим друштвеним разликама, штитећи повлашћене (властеоски и свештенички) сталеже и фаворизирајући их.

10. Изнећемо сада које је од горе наведених византиских казни Душан прихватио у своме Законику и како их прописује.

Од смртних казни спомињу се у Законику *сѣлавање* и *вешање*. Биће спаљен онај, који »уби вѣ отца, или матер, или брата, или чедо своје« (чл. 96). Вешање је предвиђено за себра који силом одведе властеоску жену или девојку. Ако властеоску жену или девојку силом одведе властелин онда је овај кажњаван само телесним казнама отсецања обе руке и, истовремено, отсецањем носа (чл. 53). У случају да неко, био то себар или властелин, убије »*ейискойа, калуђера или ђоѡа*«, дакле неко свештено лице, убица има да се по речима Законика, »убије и обеси«. (чл. 95). Израз »да се убије и обеси« врло је интересантан. По нашем мишљењу, убица свештеног лица бивао је најпре линчован, па су га потом мртва вешали. Само тако може се објаснити ово понављање смртне казне (убити и обесити) у члану 95 Законика. Наведене смртне казне византиског су порекла, пресађене непосредно из Византије. Постоји, међутим, и један члан у Законику цара Душана (чл. 169), који пружа извесне индикације о утицају Саса на завођење смртне казне за извесна дела штетна по сигурност економског и финансиског саобраћаја. Тако према поменутом члану,

новац сме да се кује само у граду и на тргу, и то само са одобрењем власти (јавно). Нађе ли се златар који на селу прави новац, такав златар биће кажњен спаљивањем. Истом казном биће кажњен и златар који кује динаре у граду, али тајно.

Ове мере, које су ишле директно за тим да обезбеде правилан оптицај новца и економску сигурност, данашњим језиком речено да спрече инфлацију, изгледа да су донете на захтев и наговор Саса који су у Србији за дуго имали искључиви монопол ископавања руда и прављења новца.

Поред смртне казне, и остале византиске телесне казне, које смо напред побројали, обилато се прописују у Душанову Законику, било у облику отсецања руку, носа или ушију, било у виду батињања и жигосања, односно паљења косе, браде и бркова (*»смуђење«*).

Прву врсту наведених телесних казни, *отсецање руку и носа*, срећамо у члановима 53, 54, 87, 94, 97 и др.

Члан 53 предвиђа случај кога смо се и раније дотакли, приликом говора о неједнакој примени телесних казна према припадницима разних друштвених редова. То је познати случај када властелин силом одведе властеоску жену или властелинку-девојку, због чега је био кажњаван отсецањем руку и резањем носа.

Учини ли властелинка блуд са својим слугом *»да им њ се об ђма руке отсе ђку и нос ђ ур ђ же«* (чл. 54).

Ако је ко свесно, са унапред спремљеном намером, учинио какво убиство, тј. предумишљајни убица, казниће се отсецањем обе руке (чл. 87).

Чланови 94 и 97 садрже такође познате случајеве кажњавања себра отсецањем руку и глобом од 300 перпера за убиство властелина, као и за чупање браде *»властелину или добру чловѣку«*.

Резање ушију употребљавано је, изгледа, ради кажњавања за кривице политичке природе. То мишљење заснивамо на чињеници што на ову казну наилазимо баш у чл. 69 који забрањује себрима сакупљање у саборе. Себри *»саборници«* кажњавани су, према овоме члану, сечењем ушију.

Жигосање ваџром и паљење косе, браде и бркова безчастеће су казне. Прва је употребљавана најчешће онда када је била у питању заштита вере и цркве. Тако, јеретик који живи међу хришћанима и његови јатаци бивају жигосани усијаним гвожђем по образу (чл. 10). Паљење косе, браде и бркова употребљавано је, обично, ради заштите угледа властеоског сталежа. Тако, ако себар опсује властелина бивао је *»осмуђен«* и плаћао је, поред тога, још и новчану глобу од 100 перпера.

Али, ако је властелин или властеличић опсовао себра, плаћао је само сто перпера без паљења косе, што претставља несумњиви доказ тезе да су безчастеће казне паљења браде, бркова или косе предвиђене противу припадника нижих сталежа ради заштите угледа чланова виших и највиших друштвених редова. Осим тога, наведени члан 55 Душ. Зак. доказује и постојање двојства кривичних санкција у Душановом Законику. За исто учињено дело властела су блаже кажњавана од себара.

Видели смо како се кажњавају властелин и властеличић када опсују себра и обратно, када себар опсује припадника властеоског реда. Интересантан је, међутим, и начин кажњавања због псовања између властеле и властеличића. Члан 50 Законика, који се бави овим случајевима, важан је због тога што показује да се у области кривичног права чинила разлике не само између себарског и властеоског рода, већ и између властеле и властеличића. О томе је било речи у II глави ове књиге, приликом разлага-

ња о друштвеним односима у Душановој држави. Властела су била у сваком погледу супериорнија од властеличића, па су она иза псовку била лакше кажњавана од властеличића. Јер, према речима члана 50, властелин који опсује и још „осрамоти“ властеличића платиће као новчану казну 100 перпера, док властеличић само за псовање властелина морао је да плати 100 перпера и „да се бије сѣаи“, тј. да буде тучен.

Исто тако имало је да буде кажњено батињањем и оно лице ван властеоског сталежа које, како се Законик изражава, „рекне бабуньску реч“, тј. које врши богумилску пропаганду (чл. 85). Овде је интересантно изражавање Законика, који богумилску јерес назива „бабуньском“. Миклошић, у своме Етимолошком речнику словенских језика (Беч, 1886), тврди да је богумилска јерес називана бабунском по планини *Бабун* између Велеса и Прилепа, где је било упориште богумила и где су, заиста, чак до данашњих дана остали извесни споменици и трагови богумилства. Стојан Новаковић, подржавајући мишљење Шафарика, Мађејовског и Даничића, потврђује да је „бабунство“ исто што и „богумилство“ само је у погледу порекла рећи „бабунска“ више склон, као и наведени научници, да њен корен потражи у осталим словенским и несловенским језицима. Истражујући значење речи „*gabovona*“ у полском језику, „*bobona*“, „*zabobony*“ у руском, „*gabovona*“ у мађарском и „*baboane*“ у румунском језику, Новаковић сматра да и у старом српском језику реч „бабунска“ претставља нешто „у вези са мађијоничким некаквим формулама и нешто што је с православљем у ојреку долазило“.⁵

11. Тамница је у Законнику предвиђена за два случајева. Први случај нормиран је чланом 19, који

5 — Новаковић, Законик, стр. 198.

због његове интересантне садржине питирамо у целини: И калугиерь који свръкерасе, да се држи у тамници докла се обрати опет у послушаније, и да се педепса. Интересантно је да овај члан предвиђа као казну поред бацања у тамницу на неодређено време, још и „*идејсање*“. Педепсати, реч грчког порекла, значи казнати. Наше је мишљење да се овом речи мишљило на кажњавање по црквеним законима и правилима. На тај начин, калуђер који прекрши свој завет и напусти калуђерство бивао је двоструко кажњаван. Други случај кажњавања тамницом предвиђен је у члану 166, који је такође ванредно интересантан и важан. Он гласи: Пијаница откуда греде и зарве кога, или постѣче или окрѣвави а не досѣмрѣти, тако вому пијаници да му се око узме и рука отсѣче. Аште ли пијанъ зажере, или капучъ скине, или ину срамоту учини, а не окрѣвави, да га бию 100 стапи и да се врже у тамницу, и по том да се изведе из тамнице и да се бије и пусти. Као што се види, пијанство у Душановом Законнику и старом српском праву није сматрано као олакшавајућа околност која умањује одговорност пијаног кривца, већ на против била је отежавајућа околност, због чега је такав кривац кажњаван много строже.

12. Прогонством су кажњавани обично јеретици, нарочито ако су се оженили православном женом, а нису хтели да се врате православљу (чл. 9). Исто тако, ако јеретик живи међу хришћанима, биће протеран, пошто претходно буде жигосан по образу. Врло је значајно да се прогонством кажњавају и црквени, управљачи за које се утврди да примају мито (чл.

24). Из ових наведених одредаба извучи се као веома вероватно мишљење да се прогонством кажњавало за она дела која су непосредно или посредно била управљена противу вере и цркве, као и против њиховог учења и ауторитета.

13. То су казне које је Душан прихватио из византиског законодавства. Међутим, као што смо напред споменули, ова рецепција није искључива, јер у Законику, поред ових чисто византиских казни, егзистира и стари српски систем новчаних и других казни. Као што смо напред навели, област кривичног права у Душановом Законику потпуно доказује да је код Душана постојало високо осећање правне политике. Душан је, несумњиво, тежио за тим да византиски правни систем пресади у српско право, али је био свестан опасности коју би апсолутно и интегрално пресађивање његово изазвало у широким народним слојевима. Због тога, Душан не одбацује потпуно дотадањи српски систем, него га је вешто комбиновао с византиским.

Тако, Душанов Законик није укинуо стару вражду, него је у више махова прописује као казну, било као самосталну, било као супсидијарну поред неке друге казне, обично телесне. Поред ње, наилазимо пуно новчаних глоба које се крећу од шест до хиљаду перпера. Та глоба, као заостатак старе вражде, плаћа се за нехотично убиство (300 перпера, чл. 87), затим за убиство себра од стране властелина и обратно. У овом последњем случају, ова глоба је супсидијарна казна, јер се себру који убије властелина секу још и руке (чл. 94). У овом случају, дакле, имамо несумњиву комбинацију некадање накнаде за убиство, вражде, и нове јавно-правне телесне казне. А како је вражда, накнада, за убиство еволуирала у току времена, те се у једном тренутку дошло дотле да су се именом *«вражда»* почеле називати и новча-

не глобе за остала кривична дела, то све новчане казне у Душановом Законику нису ништа друго него остатак система композиције, само у другом облику.

Као остатак старог начина кажњавања сматра се и плаћање такозване *«йойшке»*. Као и вражда, потка је термин и за учињено кривично дело, и за казну која се поводом тог кривичног дела примењује. Потка означава у неким случајевима битку, свађу⁶, а у неким случајевима и повреду границе и међе између пољских имања⁷. Душанов Законик предвиђа потку у члановима 77 и 82. Члан 77 гласи: *«Потка мегю селми 50 перперь, а влахомь и арбанасомь 100 перперь; и те-зи потке цару половина, а господару половина, чије буде село»*. Дакле, ако је било туче између становника појединих села, Законик је прописивао казну од 50 перпера, коју је плаћало свако село које је учествовало у тој тучи. А могло је до туче да дође и између Влаха и Арбанаса, који су се обично бавили сточарством и живели номадским животом, селећи се и тражећи боље и погодније пашњаке. Као такви, они су врло често долазили у сукоб једни с другима, чинили су *«йойшку»* и због тога бивали кажњавани *«йойшком»* од 100 перпера. И у једном и у другом случају потка се делила између цара и господара села, тј. властелина. Што је и цар учествовао у подели ове новчане казне, разлог треба тражити у чињеници да је *«потком»* повређен јавни мир и безбедност. Дакле, *йойшка* се у Законику јавља као казна јавно-правног карактера. Чл. 82 развија даље идеју потке поводом селидбе сточара Влаха и Арбанаса. Тако, по одредбама овога члана, ако се Власи или Арбанаси зауставе са стадом на

6. — Новаковић, Законик, стр. 192.

7. — Тарановски, *op. cit.* стр. 101.

одмор у неком селу, други Власи или Арбанаси који иду за њима не смеју се задржавати у истом селу. Ако би се ко силом задржао и одмарао платиће »*пошк*у« и све што су стада попасла.

14. Веома су карактеристичне и интересантне тако-зване »глобе шестиволне« и »глобе самоседмо«.

»Глоба шестиволна« означава плаћање не у новцу, већ у натури, давање шест волова као накнаду за учињено кривично дело. Таква казна предвиђена је у чл. 56 противу властелина који је уредно позван од стране пристава да дође у суд или које друго државно надлештво, па властелин не дође до подне. Исту казну, шест волова, плаћао је и онај који је намерно учинио да његова стока попасе или упропасти туђе жито, виноград или ливаду. Поред ове глобе шестиволне, кривац је морао да надокнади и ефективну штету (чл. 76).

»Глоба самоседмо« употребљавана је као санкција за она кривична дела која су причињавала економско оштећење нападнуте стране. »Глоба самоседмо« значи, у овом случају, накнаду која износи седам пута више од ефективне, причињене штете. Дакле, имала је не само карактер накнаде штете, већ и обележје казне. Ова глоба предвиђена је у Законику за лица која помажу бегство људи везаних за земљу и властелина. Као што нам је из *II главе* овог дела познато, земљорадници у старој српској држави били су везани за земљу која је припадала владару или властели и они нису смели да је напуштају и да се крећу слободно. Ова установа везаности за земљу је једна од најглавнијих одлика средњовековног феудалног поретка и имала је, поред осталог, и економски карактер. Припадници властeosког сталежа били су у главном ратници и управници. Земљорадњом су се због тога морали бавити нижи сталежи, себри, који су због оскудице радне снаге били везани за

земљу коју обрађују. Властелин, коме би неко од његових земљорадника побегао или пребегао на туђе земљиште, трпео је због овога велику штету. Законик у наведеном члану 93 пружа сопственицима земље заштиту на тај начин што прописује да лице које помогне бегство сељака са земље мора да га надокнади »самоседмо«, тј. за једнога мора да му врати седморицу. Казна је, дакле, била необично строга и у томе се види колико је велика била потреба за радном снагом у оно доба.

15. За нападе на најсветије и најважније основе и установе тадашњег друштвеног поретка употребљаване су две специјалне казне, *конфискација и прогонство*⁸. Најважније и најсветије установе у оно доба били су црква, и државно или друштвено уређење. Због тога се у Законику прети конфискацијом и прогонством за дела која су уперена против тих постулата средњовековне државе. У чл. 197 прописано је »да му се све узме што има« онеме који насилно одбије судског изасланика. Властелин који судију »осрамоти« учинио је напад на достојанство судске установе и због тога бивао је кажњаван конфискацијом (чл. 101). Није се овом приликом чинила разлика да ли је учинилац припадник вишег или нижег сталежа, као код кривичних дела која су била управљена више противу личног и имовног интегритета појединаца. У наведеном случају постојала је увреда и повреда државне власти као такве и казна је била подједнака и строга, без обзира да ли је учинилац дела властелин или себар. Карактеристично је да је овим већ био започео процес изједначавања свих становника државе у кривичном праву, чиме ћемо се позабавити на крају нашег дела.

Конфискацијом и прогонством прети се и онима који вољно или невољно помажу лопове и раз-

8. — Тарановски, *op. cit.* стр. 52.

бојнике (чл. 145). Што се и њима прети казнама за које смо рекли да су уведене поглавито ради заштите државне власти и постојећег поретка, узрок је исти. Лопови и разбојници (*»тајпи и гусари«*, како вели Законик) претстављају непосредну опасност по јавни мир и поредак, због чега и индентичност у кажњавању.

16. Биће потребно да се на овом месту задржимо и на питању *квалификације кривца*, на проблему када ће један учинилац неког кривичног дела бити сматран за кривца и кажњаван? Хоће ли он самим тим што је учинио дело забрањено у Законику бити и кажњен, или ће се захтевати још и извесни елементи и околности који се налазе можда у његовој личности, да би он могао бити кажњен? Модерно кривично право данас захтева на пр. да је учинилац кривичног дела радио свесно, да је он подобан за урачунљивост (због чега пунолетство и малолетство имају одлучујућу улогу); затим, на смањење, односно увећавање одговорности данас утиче и околност да ли је дело учињено са претходно скованом намером да се учини, или пак без ње, да ли је дело учињено у изазваном стању (афект), у нужној одбрани, у нужној помоћи итд.

И у овом погледу Законик је прихватио утицај и сугестије византиског права које је у овој материји било далеко напредније од старог српског права. Српско обичајно право, као и целокупно словенско право уосталом, није водило рачуна да ли је учинилац дела радио умишљајно или не, свесно или не свесно. По оваквом схватању, сваки учинилац је кривац и мора бити кажњен, без обзира на то што је он био неподобан за урачунљивост, дете или малолетан на пример. Познат је случај да су у првобитном друштвеном животу, а код неких племена и народа чак и доцније, бивале кажњаване и животиње,

као и извесни мртви предмети. Вођење рачуна о личности кривца и његовим душевним особинама среће се тек на вишем ступњу друштвеног развитка. У овом погледу Византија, као старија и модерније уређена држава, и као земља богате правничке традиције, била је далеко одмакла испред свих осталих држава. Њен систем квалификације кривца био је рационалан, модеран и правичнији. Идеја правде њиме се лакше и сигурније остваривала. Та одлика византиског права није остала незапажена нашем законодавцу. Законик цара Душана почиње да уводи и њу, али то чини веома обазриво и постепено. Због тога су одредбе Законика које регулишу ову страну кривичног права прилично ретке и доста бледе. Законик с једне стране, задржава старо схватање (чл. 166м се пијанство сматра као отежавајућа околност, а с друге стране заводи модернији и правичнији византиски систем, чинећи на тај начин још један компромис између византиског и српског правног схватања.

17. Законик је, приликом увођења византиске методе квалификовања кривца, ишао постепено, прихвативши је најпре само за најтежа кривична дела, за оне делите које повлаче и најтеже казне. Ту је требало бити и највише обазрив при изрицању казне, пошто се она у већини случајева није могла исправити доцније. Испитивање учиниоачевог душевног стања могло би праведније изрицање казне. То исто схватање примењује се на више места у Законику. Тако, по чл. 86, за убиство је крив онај који је *»звал«*, тј. који је заподенуо свађу, па макар он и цинуо. Из овог прописа произилазе две важна права закључка: прво, да изазвани не одговара за убиство, и друго, да се не одговара ни за убиство у изазваној нужној одбрани. Праведна нужно одбрана скључивала је, дакле, противправност

делања, али само код убиства. У члану 87 води се рачуна и о умишљају и намери. За убиство без намере и умишљаја плаћа се 300 перпера (стара српска вражда), док се за умишљајно и намерно убиство секу обе руке убици (нови византиски систем). Међутим оваква разлика између намерног и ненамерног убице не прави се када је у питању убиство властеле од стране себра (чл. 94), или убиство свештеног лица (чл. 95), односно убиство оца, мајке, брата или свога детета (чл. 96). У свима овим случајевима извршилац је кажњаван страшним казнама, без обзира да ли је делао умишљајно или не.

18. У средњовековном праву постојала је и једна особита врста ослобођења од одговорности. То је познато „*право азила*“. У прво време, то прво било је дато само црквама и састојало се у том што је кривац (учинилац неког кривичног дела) бивао заштићен од кривичног гоњења власти, ако уде да се склони у цркву или на њено имање. Црква је сматрана као светиња где световна власт не смеда врши своје право. Доцније ово „право азила“ прширено је и на владалачки и патријаршиски двор. У Душанову Законик у налазимо ову установу у дргом, проширеном облику. Чланови 112 и 113 нормирају ово право уточишта у владаочевом и патријаршиском двору и ми их због њихове особености нводимо у целини. Чл. 112: „Кои чловѣкъ утече из тмнице, сѣчим прииде на дворѣ царства ми, или ие чловѣкъ царства ми или црковнѣ или властелски сѣ тѣм-зи да іест свободан; а що іест отбѣгл у тога чловѣка, кому іест утекл, то-зи да іест кому іест утел“. Дакле, свако лице, ма које то било, постаје слободно ако утекне из затвора и пребегне на царев др. Његове ствари припадају лицу код кога пребегне. Члан 113 тиче се уточишта и на патријаршиски двор он гласи: „Кои се сужњѣ дрѣжи у двору црковног тере утече у цареву палату, да іестъ свободѣнъ, тажде и кои

сужњѣ утече на двор патриарховѣ да іест свободѣнъ“. Из овога члана види се да је постојао специјални затвор црквени, у „двору црквеном“, вероватно за оне људе који су потпадали под надлежност црквеног правосуђа, и да је патријаршиски двор био у погледу права азила равноправан владаочевом двору.

19. На крају расправе о кривично-правним одредбама у Душановом Законик у морамо се кратко време зауставити на двама интересантним случајевима колективне одговорности за дело учињено макар и од једног човека.

Први случај колективне одговорности предвиђен је у члановима 52 и 71 Законика. То је колективна одговорност целе куће за кривично дело које учини неко од укућана. Ако се не зна ко је од укућана извршилац дела, онда ће „все да плати“ старешина куће или мора да преда кривца (чл. 72). Под називом „кућа“, овде се подразумева цела задруга, пошто је задружни живст на селу нарочито, био врло развијен у то доба. Да је ова наша претпоставка о задрузи — кући тачна, доказ је и чл. 52 који, такође, регулише случај колективне одговорности „куће“. По њему, „за невѣру, за вѣсако сѣгрѣшеніе“ неће ништа плаћати ни брат за брата, ни отац за сина, ни рођак за рођака ако живе одвојено од лица које је учинило кривицу. „Онѣ-зи кои іе сѣгрѣшили, тогова и кукиа да плати“. Плаћали су, дакле, колективно само они који се нису издвојили у засебне „кукије“, тј. само они који су остали у истој задрузи са окривљеним.

Други случај је предвиђен у члановима 99 и 100, поводом колективне одговорности села и околине за случај паљевине куће, гумна, сена или сламе. Ако се је паљевина догодила у самом селу па се не зна извршилац дела или село неће да изда кривца, онда ће целокупну штету плаћати село (чл. 99). А ако је паљевине било ван села, у пољу, штету је имала да плати цела околина, а не само најближе село (чл. 100).

ГЛАВА ШЕСТА

СУЂЕЊЕ И ИЗВРШИВАЊЕ КАЗНЕ

1. Душанов Законик је врло сиромашан у одредбама процесне природе, у оним одредбама којима се регулише поступак приликом суђења и извршавања казне. Та оскудица процесуалних одредаба тумачи се тиме што у оно доба ова правна грана још није била довољно развијена.

Као што нам је познато, код Срба је кривични деликт дуго био сматран као чин који интересује једино повређеног и његов род, који су се сами старали да добију задовољење и накнаду. На који ће се начин све то остварити, било је или ствар заинтересованих лица, или је то било регулисано обичајним правом, путем освете, система композиције, вражде итд. Доцније, јачањем државе и под утицајем византиских правних начела, кривично дело добија јавно-правни карактер и држава проширује своју надлежност и на гоњење, као и кажњавање кривца. Тек од тог момента може бити говора о законском уређивању поступка. Поступак који је доста сумарно заступљен у Законнику, формиран је под утицајем византиских начела, али је и овде сачуван јак утицај српског обичајног права, нарочито у области доказног поступка, где су се српски и византиски системи дијаметрално разликовали.

2. Најпре, поставља се једино претходно питање: *ко је све имао права да суди?*

Према одредбама Душановог Законика, врховни судија био је *цар*. У њему је усредсређена сва

власт, па и судска. Свако лице које је сматрало да је повређено какво његово право могло је доћи на двор царев и тражити од цара правду. То је право припадало припадницима свих друштвених редова, како виших, тако и нижих. Једино се њиме нису могли користити властеоски робови, који су у средњем веку, као сви робови, сматрани пре као ствари него као лица. Поред тога, царева врховна власт у правосуђу огледа се и у томе што је у чл. 181 предвиђено да се за случај тешког спора који судије не могу да расправе треба обратити цару чија је пресуда по спорном питању дефинитивна. Дакле, цар је био у неким случајевима прва судска инстанца (када се долазило на царев двор и тражила правда), а у извесним случајевима последња (чл. 181). У овом другом случају царева пресуда претстављала је, у ствари, аутентично тумачење закона, пошто се пресудом расправљало једно спорно правно питање које није било довољно јасно регулисано у Законнику, због чега редовне судије нису биле у стању да донесу пресуду. Царска пресуда попуњавала је такве празнине у Законнику.

Спорове брачне природе судила су свештена лица, обично *епископи*. У случају жалбе, за световне кривице апелирало се на цара (пре Душана на краља), а у духовним и брачним споровима на епископа¹. Према томе, врхови правосуђа били су цар и патријарх.

Иначе, жеља за строгим законитошћу којој је Душан толико тежио, наилазила је на озбиљну сметњу због недостатка правнички образованог судиског кадра у средњовековној српској држави. Док је Византија имала угледне правне школе у Цариграду и Солуну, где су се спремали будући правници, дотле је Душан био приморан да вршење правосуђа

1. — Жиречек, Историја Срба, II, стр. 29.

поверава административним чиновницима без правничке културе. Тако је *кефалија*, заповедник града, био истовремено и судија. И други виши чиновници, као цариници и кнезови, вршили су судску власт². Због те оскудице у судском особљу. Законик наређује да судије повремено обилазе разне области и да сиромашнима, који не могу да долазе у градове, деле правду (чл. 179). Тако је створена нека врста покретних судова и путујућих судија. Законик прописује да овакве судије не смеју силом узимати храну или што друго, осим ако му је што драговољно поклоњено (чл. 110). Путујуће судије заштићене су необично строго самим законом од увреда и незгода које могу да им се десе на путу. Властелин који их увреди кажњава се конфискацијом, а ако то уради село, онда ће се цело село раселити, а имаће разграбити (колективна одговорност села, чл. 111).

3. Као судски орган са специјалном функцијом спомиње се у Законику *порош*. Значење ове речи у Душановом Законику врло је спорно. Г. Божидар Марковић сматра да порота у Законику означава доказано средство, а не сами суд. По њему, поротници су били сведоци или саклетици једне од парничних странака, обично људи истог друштвеног реда као и странке, који су у кривичним споровима гледали да »оправдају« странку за коју су се заузимали пред судом³. Поротници су увек држали страну оне странке коју су заступали и клели су се заједно са њом да су њени наводи тачни. Исто мишљење о пороти у Законику имао је и Јиречек који за поротнике каже да су се »скуја заклињали са ошћуженом сиранком«.⁴ Код Стојана Новаковића

2. — Соловјев, Законодавство Стефана Душана, стр. 209.

3. — Марковић Б., О доказима у кривичном поступку, стр. 53—56.

4. — Јиречек, Историја Срба, II, стр. 30.

опажа се тенденција да се поротници сматрају као судије и у том духу он тумачи члан 151 Законика, где се порота спомиње. Реченицу тог члана, који гласи: ... »И *иш-зи* *порошници* да несу вољни *ни-кога* *умириши*, *разве* *оправиши* или *окривиши*«, Новаковић преводи са: »И овим *порошницима* није *задаћак* да *кога* *год* *мире*, *него* да *кажу* да *ли* је *ко* *прав* или *крив*«⁵.

Ми смо склони да прихватимо прво гледиште (Марковићево и Јиречеково), тим пре што се у чл. 151 и 154 Законика изречно спомиње заклињање поротника. Ако су поротници судије, чему заклињање њихово? Према томе, порота у Душановом Законику није оно што је порота данас, суд, већ једна врста судског помоћног органа чија је заклетва на исказ једне парничне странке имала карактер јавног доказног средства. У овом облику порота има извесне далеке везе са заузимањем целог рода приликом вршења освете и противосвете, тако да се може сматрати као извесан остатак тог изумрлог начина прибављања правде.

4. Више као прави суд треба сматрати установу *душевника*. Душевници у Законику били би нешто слично данашњем суду добрих људи или избраном суду. Они су судили „*по души*“ (отуда и назив њихов) и по своме уверењу и осећању правде. За ову установу карактеристичан је члан 76 Законика: „*За појашу. Ако кшо појасе жишо, или винограш, или ливаду грехом, иш-зи појашу да илаши што рекну душевници који цене. Ако ли нахвалицом (намерно) појасе, да илаши појашу и шест волова*“. Изражавање Законика је овом приликом јасно, тако да нема потребе даље тумачити овај члан.

5. *Позивање на суд*. У одредбама Законика које говоре о позивању на суд запажа се разлика која се

5. Новаковић, Законик, стр. 236.

чини не само између властeosког и осталих, нижих staleжа, него и између самах припадника властeosког реда. „*Властелин велији*“, велики властелин позиван је да престане суду специјалним писменим позивом у коме је било назначено због чега се позива (чл. 62). Сви остали, властеличићи, себри и т.д. позивани су обичним писменом са судијиним печатом. Позивање на овакав начин није вршено за све кривичне и приватне спорове, него вероватно само поводом оних дела где је држава сама предузимала поступак и гоњење по службеној дужности. Код осталих дела поступак је покретан на приватну иницијативу, тако да је сам тужилац позивао оптуженог на суд. Ако у време одређено за суђење оптужени дође, али изостане тужилац, бивао је тужени ослобођен сваке одговорности за дело због кога је позиван на суд (чл. 89).

6. *Доказни систем*. Средњеveковни начин доказивања пред судом претставља једно од најинтересантијих поглавља. Доказни систем у Душановој Србији претстављао је мешавину византиског и старог, српског доказног поступка. Ни у овој материји компромис између ова два схватања није могао бити избегнут. Српски доказни поступак пре Душана био је „ирационалан“, т.ј. употребљавани су као докази таква средства која здрав разум одбацује као неприхватљива и немогућа за утврђивање извесног догађаја. Такво доказно средство јесте „*Божји суд*“ или „*ордалије*“ чији корен ваља тражити у првобитном словенском и паганском праву. Ово доказано средство састојало се у следећем поступку: ако је окривљени желео да се оправда, да докаже да је невин, треба да из котла пуног кључале воде извади неки предмет, или да усијано гвозђе извуче голим рукама из ватре. Ако се при томе не опече, онда је то био сигуран знак да је невин. У противном случају узимало се да је

крив и био кажњаван онако како је то обичајно право прописивало. Поред ова два, постојао је још један начин Божјег суда, а то је било „*иравдање светиом водом*“. Ако окривљени успе да потоне у велики суд пун освећене воде, то се сматрало као сигуран знак невиности, али ако не потоне он је био оглашаван за кривог, јер се држало да освећена вода не прима кривца. Снага оваквих доказа састојала се у томе што се веровало да је Бог увек на страни праведног и да неће допустити да невин страда.⁶

Византиско право имало је сасвим другачији систем доказивања. Њен систем приближавао се више данашњем „рационалном“ систему, т.ј. систему помоћу кога се може најбоље осветлити и утврдити извесна спорна чињеница. Рационалнија и боља доказна средства су: признање окривљеног, сведоци, исправе и т.д.

7. Душанов Законик предвидео је и једну и другу врсту доказивања, што значи да је и у овој правној области изведен онај карактеристичан компромис између српског и византиског права. Тако, у Законнику срећемо следећа доказна средства:

I. *Признање окривљеног*. У средњеveковном праву признање је било потпун и најважнији доказ. Чим је постојало признање окривљенога, суд није даље ишао у испитивању истинитости признања, макар оно и било лажно учињено, на пример да би се прави кривац ослободио одговорности. Ако признање није могло да се побије, употребљавана су остала, ниже наведена доказна средства, јер Душанов Законик нигде не прописује тортуру ради изнуђивања признања, иако је у оно доба тортура врло радо употребљавана у скоро свима европским земљама.

II. *Заклетва*. Законик спомиње заклетву врло ретко, што се не може сматрати као знак да је за-

клетва парничних странака и сведока слабо практикована. Узрок слабе заступљености заклетве у Законику треба тражити у томе што је о заклетви много говорено у претходном законодавном раду цара Душана, нарочито у преведеној Синтагми Матије Властара. Заклетва, као и све што је са њом стајало у вези, била је сматрана [као ствар религије и цркве и остављано је црквеном праву да је она регулише. У Законику заклетву налазимо у чл. 151 где се каже да поротници, који су у ствари једна врста сведока *coniuratores, consacramentales*, „сведоци у заклетви“ — полажу заклетву на исказ у цркви, пред свештеником у пуном орнату.

III. *Сведоци и исправе*. Исто тако, мало се говори у Законику и о сведоцима и исправама. Сама установа доказивања сведоцима претставља, по Б. Марковићу, велики напредак у кривичном поступку и због тога установљивање сведочења на суду у Душановој држави претставља модернизовање суђења у средњовековној Србији. Праве сведоке Законик спомиње у чл. 80 где се каже да у случају спора око сеоских граница, свако село даје по половину сведока који ће рећи где су праве сеоске међе. Иначе о сведоцима се опширно говори у Скраћеној Синтагми која је, поред Законика, важила у Душановој држави. Према прописима Синтагме нису могли бити употребљавани као сведоци робови, ослобођени робови (бивши робови) противу својих ранијих газда, син ва или против оца и обратно, глупонем, малоуман и т.д.⁷

Исправе које су имале снагу потпуног доказа биле су царске повеље.

IV. *Божји суд*. Доказна средства која смо до сада побројали (признање окривљеног, заклетва, сведоци и исправе) чине „рационални“ доказни систем и пренета су из византиског права. Божји суд, на против

установа је српског права која води своје порекло из словенског права, а среће се често и код многих средњоевропских и северноевропских народа. Може се још сматрати као прилично исправно и гледиште да је Божји суд остатак старих паганских обичаја и веровања у добра и зла божанства. Ми смо се горе прилично позабавили испитивањем и објашњавањем ове врсте доказа и том приликом истакли смо најважније облике Божјег суда. То су вађење предмета из кључале воде, вађење усијаног гвожђа из ватре и правдање освећеном водом. Поред њих треба навести као врсту Божјег суда и судски двобој између тужиоца и туженог, где се победилац сматрао као победник и у спору, док је побеђени био кажњаван, пошто се веровало да је Бог био на страни праведнога и помогао му да победи у двобоју. Овакав двобој дозвољавао је Душанов Законик, али само између припадника војничког staleжа (чл. 131). Правдање вађењем предмета из кључале воде (тзв. „*кошао*“, „*мазија*“) ограничено је само на припаднике нижих staleжа што се јасно види из чл. 107 који гласи: „О дворанехъ. — Дворане властел'сци, ако учини које зло кто от нихъ; кто буде пронијаревиѣ, да га оправи отчина дружина поротомъ; ако ли іест себъръ, да хвати у котлѣ“. Дакле, пронијаревићи који су били нека врста нижег племства правдали су се „поротом“ која је једно доказно средство, што се и из овога члана јасно подразумева. Поротници који су припадници истог реда из кога је окривљени, пронијаревићи, заклињали су се на исказ оптуженог и тиме га „правдали“. Себар, пак, није имао право на пороту, већ је морао да се правда котлом, вађењем предмета из кључале воде. Наведени члан 106 сведочи тиме о озбиљној тежњи код Душана да укине

7 — Соловјев, *op. cit.* 213.

установу правдања Божјим судом. Ова установа била је најпре опште обавезна и није се чинила никаква разлика на сталеже приликом њене примене. Душан је у своме Законику ограничава само на нижи staleж, тако да се под њим већ показивала тенденција ка укидању њеном и преласку на модернији и рационалнији византиски доказни поступак.

V. *Свод*. То је била специјална установа српског процесног права. Значење речи „свод“ даје врло лепо и прецизно Стојан Новаковић у своме Законику цара Стефана Душана (стр. 254): *»Свод је начин доказивања при каквој год сумњи о својини, који се нарочито употребљава при споровима о стноци. На кога се посумња, или у кога човек позна своје живинче. Ња се познати на њ' да му га је украо — штај је дужан био казати од кога му је, и онда је исти добављан те испитиван, ѡа даље редом докле се потпуно не ухвати је ли или није крађа«*. Свод је, према томе, била веома оригинална и чиста установа српског права. О њој је реч у Законику у чл. 180 који гласи: *»О познати лица. И ако кто що ухвати гушено или крадено лицем или силом узето, вьсакѣ о томь да даа сводь. Ако кто буде купил гдѣ любо или у земли царства ми или у иной земли, вину да даа о томь сводь. Ако ли не даа свода, да плакиа по закону«*. Значи, ако се приликом вршења свода дође до лица које не може да одговорност пребаци на неко друго лице од кога он изводи своје право, такав је сматран као неправедни држалац (*mala fidae*) и морао је да плати штету.

VI. *Обличеније*. *»Обличеније је хватање на делу«*. Хватање на делу био је потпун доказ. Шта је све означавало хватање на делу види се из чл. 149 Законика цара Душана, где се вели: *...и та-*

кози вь обличение ако се що гдѣ лицемь ухвати у нихъ или ако ихъ ухвате у гусѣ или у краги, или ихъ прѣда жупа или село или господари или властеле кои су над ними, како ієсть више уписано, ти-зи гусариіє и тати да се не помилую, нѣ да се ослѣпе и обѣсе«. Према томе, сматра се као хватање на делу када се код самих лопова или разбојника пронађу отети или украђени предмети, или ако буду ухваћени при самом разбојништву или крађи, затим када су ухваћени у шуми и предани жупи, селима, сеоским господарима и властели, како то прописује чл. 92. Интересантна је била казна за крадљивце и разбојнике ухваћене на делу. Они су били, најпре, ослепљивани па тек онда вешани!

То су, углавном, била доказна сретства српског судског поступка за време цара Душана.

8. *Установа заступника на суду*. У чл. 73 Законика наилазимо на један случај заступништва на суду. У томе члану предвиђено је да сиромашна жена која није кадра парничити се, може дати *»парца«* који би је на суду заступао и судио се уместо ње. Није познато да ли су оваквог заступника могла и остала лица да постављају. Наше је мишљење да то није било дозвољено и то своје мишљење заснивамо на поменутом члану 73 Законика који гласи: *»Сирота која нѣсть іака прѣти или отпирати, да даіє прѣца кои кіє се за ню прѣти«*. Ово заступништво било је предвиђено као привилегија само сиромашне жене, удове, којој није било могуће парничити се и бранити своје интересе на суду, док је у осталим случајевима присуство на претресу судском било неопходно. Установа заступника је, дакле, била изузетак од општег важећег начела, и као изузетак треба га рестриктивно тумачити.

9. Једна особита врста судског извршног органа који је истовремено могао бити и помоћник парничних странака, био је т.зв. *присѣав*. Пристави су били лица која су свршавала извесне послове ван суда, као на пр. позивање парничара (чл. 56), затим извршивање судских одлука и пресуда (чл. 162) и друге судске послове и налоге. Истовремено, као људи који су у сталном контакту са правосуђем они су се стављали на расположење парничарима, обично само једној страни, помажући их правним саветима (чл. 91). У овом другом својству пристави имају доста сличности са данашњом установом адвоката. Како Законик прописује, пристави су могли свршавати извесне послове суда само са писменим налогом судија. Члан 162 наређује чак судијама да морају тај налог написати у два примерка, од којих ће један чувати судија. То је прописано ради тога да би се спречило да пристави изврше налог другачије него што им је наређено. Ако пристави дозволе себи ту слободу и дрскост да овако удешен писмени налог судије преиначе, били су кажњавани строгим казном »да имъ се руцѣ отѣку и ѿезикъ урѣже«. Приставе снабдевене уредним писменима морао је да слуша сваки онај ради кога је пристав дошао. Онај који би »*отбио*« приставу кажњаван је конфискацијом (чл. 107). Казне за ова кривична дела су тако сурове и строге због тога што су таква кривична дела сматрана као напад на најсветије и најважније установе државног и друштвеног строја. Пристав пак не може позивати жену саму, без мужа, на суд, нити сме да жену позива ако муж није код куће (чл. 104). О приставу као правном саветнику и заступнику парничара говори се у чл. 91 Законика. По томе члану, ако за време суђења један од парничара осети потребу за приставом може тражити прекид суђења да би довео при-

става. Не нађе ли га за време прекида, онда се суђење одлаже, ако је подне, до вечери, ако је вече, до сутрадан у подне, када се суђење настављало без обзира да ли је парничар привео пристава или не. Једино ако је тај пристав послат судским послом ван суда или га је некуда упутио цар, сматрало се да парничар није обавезан сносити због тога штету и тада је претрес одлаган до повратка пристава.

10. Поред пристава, Законик спомиње у члану 188 још једну специјалну врсту судских извршних органа, »*глобарије*«. За разлику од пристава, глобарије су били само судски чиновници и били су надлежни за извршивање новчаних казни, глоба, отуда и њихов назив »глобарије«. Они су, према речи члана 188, били власни да наплаћују те казне само у оном износу колико стоји у писменом овлашћењу издатом од судије, који је обично уписивао ону суму која је била пресуђена као казна.

11. Најзад, што се тиче поступка приликом суђења, ваља споменути као нарочито важне чињенице најпре то, да су судије биле дужне да воде рачуна само о првом исказу парничара пред судом. Ако су се ови после предомишљали и мењали своје исказе, судија није смео да о томе води рачуна, већ је своје пресуде могао донети једино на основу првобитног исказа парничара (чл. 167). Судије су, затим биле дужне да воде записник приликом суђења, а писмену пресуду предавали су оној парничној страни која је добила спор и која би, на основу ње, могла да тражи извршење казне или добијање спорног предмета (чл. 163).

ГЛАВА СЕДМА НАЧЕЛО ЗАКОНИТОСТИ У ДУШАНОВОМ ЗАКОНИКУ

Пошто смо у досадашњем излагању изнели главну материју Законика цара Душана, остаје нам да још осветлимо поједине принципе који се из Законика као целине могу извући. Најглавнији принцип који доминира Законом несумњиво је принцип законитости. Ово начело провлачи се као нит кроз цео Душанов Законик, чини му идејну основу и боље осветљава све прописе у њему.

Према томе какво место заузима у једном закону начело законитости, цени се вредност и величина тога закона. Законитост значи ред и правду, ништа против и мимо закона! Сви односи, како они између појединаца међусобно, тако и они између појединаца и државних власти, имају да се врше само онако, како су то закони регулисали. То је садржина начела законитости. У ствари, ово начело је производ новијег датума, производ победе идеје о народној суверености, идеје о супремацији народне воље која се изражава у законима донетим од стране народних претставника. Ти закони значе правни поредак и уједно потку за даље стварање материјалне и духовне културе и богатства.

Душанов Законик донет је више од 400 година пре него што су велики правници и филозофи 18 и 19 века формулисали начело законитости, па ипак у Законнику срећемо стриктно спроведено ово наче-

ло. То је његова најсветлија страна, особина која му даје особиту вредност и значај.

Говорећи о идеји законитости у Душановом Законику, морамо одмах нагласити да овај Законик није дирао у тадашње друштвено уређење које је сматрано као основица целокупног државног уређења. Као што смо у II глави детаљно изнели, ондашње друштво било је строго диференцирано не само економски, већ и социјално и политички. На једној страни стајали су повлашћени редови, властела и свештенство, тј. низ великопоседника, војсковођа, достојанственика. На супрот њима налазе се нижи сталежи: Себри, који су сачињавали селачки, земљораднички сталеж; меропси, насељеници везани за земљу, економски и социјално још нижи од себара; отроци, у ствари робови. Законик није дирао у ово уређење, али је ипак отишао корак даље када је строго забранио самовољу и самовлашће припадника владајућих сталежа над себрима и меропсима, пружајући овима заштиту. Члан 139 на категоричан начин зајемчава ову заштиту меропсима који могу да туже не само властелу и свештенство, већ и самог цара, царицу и престолонаследника (краља), ако им ови учине нешто »безаконо«! Тај члан је један од најважнијих у целом Законику и због тог његовог огромног значаја цитираћемо га у целини. Он гласи:

„Меропхамъ въ земли царства ми да нѣсть вољнь ни іедньъ господарь учинити прѣз Законъ нища; развѣ що іест царство ми записало у законѣ, то-зи да му работа и дава. Ако ли му учини що безаконно, повелѣва царство ми да іестъ вољнь въсакѣ меропъхъ прѣти се съ своимъ господаремъ или съ царствомъ ми или съ госпождомъ цари-

цомъ или с црквомъ или съ властели царства ми и съ кѣмъ любо; да га нѣ вољнѣ никто задрѣжати од суда царства ми, развѣ да му судиѣ суде по правдѣ. И ако у при меропѣхъ господара, да га уѣмчи судиѣа царства ми како да плати господаръ вѣсе меропѣху на рокъ, и потомъ да нѣсть вољнѣ он-зи господар учинити зло меропѣху“.

Ово је један од веома ретких случајева у средњем веку да цар, који је по тадашњим појмовима сматран као света и непогрешива личност — претставник божанске световне власти на земљи, ограничава себе, властодржца, и подводи своју личност под правни поредак! Члан 139 који смо навели, није усамљен у том погледу. На пример у чл. 171 Душан још више ограничава своју власт у корист Законика, јер се тамо каже да, ако цар изда своју повељу „по срѣчь бѣ или по любви или по милости за нѣкога“, а она је у супротности са прописима Законика, таква повеља нема важности, већ ће судије судити „како је по правдѣ“, тј. по Законику, не обзирајући се на царску повељу. А судијама, пак, наређује у чл. 172 да суде само онако како пише у Законику, „а да не суде њо сѣраху царсѣва ми“, што значи да и у споровима у којима је, непосредно или посредно, заинтересован и сами цар, судије морају да пресуђују строго по Закону, а не да буду руковођени страхом од цара.

Припадници властeosког сталежа држали су огромне комплексе земље, »баштине«, којима су могли слободно да располажу. Те баштине не може силом да им одузме нико, па ни сами цар. Чл. 43 то изречено забрањује: »И да нѣсть вољнѣ господинѣ царъ ни краљъ ни госпожда царица никому узети баштине по силѣ,

ни купити ни заменити развѣ ако их ѣ кто самъ полюби«. Цар, краљ (престолонаследник, пошто је овај био истовремено и престолонаследник и краљ Зете, према уређењу које је прописао још Стеван Дечански) и царица нису могли силом ни да узму, ни да купе, ни да размене баштину неког властелина, осим у случајевима када је сам сопственик сагласан да ово учини.

Стилистички и граматички посматран, овај члан пада у очи тиме што се о цару говори у трећем лицу, док се у свима осталим члановима цар спомиње у првом лицу (*»царсѣо ми«* — ја, цар!). Једино објашњење оваквог изражавања у члану 43 било би то, да је овај члан донет на захтев властеле који су га сами редиговали (говори се о цару, због тога, индиректно) и наметнули га сабору на коме је Законик донет. Овакво објашњење је у толико вероватније што средњовековне државе нису биле праве апсолутистичке монархије. Овакве монархије производ су тек 18 и 19 века. У средњовековним државама, па и у српској, владаоц није био апсолутно независан, већ је у многоме био ограничен властелом и њеним правима и привилегијама. То се нарочито јасно види у средњовековним државама Угарске, Пољске и Литве, где су владари приликом њиховог избора морали да закључују са властелом уговоре, т.зв. *»pacta conventa«*. Тим уговорима они су се обавезивали да ће у појединим питањима важним по државу и поредак доносити решења у сарадњи са властелом и да неће заборавити интересе ових.

Да се начело законитости прокламује као принцип кога се треба држати у унутрашњем правном саобраћају, били би сасвим довољни чланови 171 и 172 Законика, које смо горе навели. Интересантно је, међутим, да Душан користи сваку прилику да истакне и утврди ово начело. Тако у члану 63 на-

ређује »кефалијама« (градским заповедницима) да узимају само онолико намета и на онакав начин како је то по Законику прописано. Члан 101 строго наређује: »Силе да нѣсть никому ни за що у земли царства ми«. Дакле забрањује се самовлашће ма од кога оно долазило, а за решавање спорова надлежан је једино суд који мора да суди само на основу Законика. А ако се неко усуди да одбије судског позивара или изасланика онда се он кажњава конфискацијом свеколиког његовог имања, како смо то раније напоменули приликом тумачења члана 107. Али ти позивари и изасланици, да би могли да врше своју функцију без сметње, морају бити снабдевени писменом било од цара, било од судије који их шаље (правна сигурност). Нађе ли се неко који би одбио овакве изасланике и позиваре, бива, као што рекосмо, строго кажњаван за противстајање властима (чл. 107), али је пре изрицања те казне потребна извесна процедура која у многome потсећа на поделу власти. Тако, суд мора да »пише книгу кефалиямъ и властеломъ у чиіен буду државѣ оне-зи прѣслушници, да сѣврѣше за то-зи власти що пишу судиіе; аще ли не сѣврѣше власти, да се кажу како прѣслушници« (чл. 178). Тако, ако неко одбије да изврши оно што је речено од стране пристава (чл. 107), суд се обраћао заповеднику града или властелину под чијом влашћу су били они који су »отбили« пристава, да они изврше оно што пристав није био у могућности да учини. Не ураде ли ово, биће и они кажњени као »преслушници«.

Наведени примери довољно јазно показују колико је идеја законитости била блиска Душану. Законик није могао да нормира животне односе другачије него што су они постојали у то доба. Ипак,

прихватањем једног напреднијег система, византиског, и његовим обазривим увођењем у српско законодавство, Душан је био поставио основе даљег правног напредовања средњевековне српске државе. Одлучно и недвосмислено увођење начела законитости у Законику цара Душана доказивало је да се у погледу правне политике средњевековне Србије пошло правим и сигурним путем.

ГЛАВА ОСМА

РЕШАВАЊЕ СУКОБА ИЗМЕЂУ ЗАКОНИКА И ОСТАЛИХ ПРАВНИХ ИЗВОРА

1. Појавом Законика цара Душана повећан је број оних правних зборника из којих се делила правда у оно доба и који су претстављали основицу правног поретка Душанове државе. Поред Законика, постојали су и имали правну снагу и разни преведени византиски зборници, као Синтагма Матије Властара, — нарочито она у скраћеном облику, — затим Закон Јустинијанов који је уређивао аграрне односе, разна црквена правила и закони, а за поједине приватно-правне односе важиле су и царске повеље издаване било појединцима, било различитим установама и корпорацијама, на првом месту цркви. Али и поред те множине правних извора, Законик је имао првенствену важност, он је важио као основни закон, што још не значи да смо склони Законик сматрати као једну врсту Устава Душанове државе, као што то чини Тарановски и др.¹ Законик је био стварно основни закон у Душановој држави, али та његова „основност“ састојала се једино у томе што је он био од примерне важности у односу на остале правне изворе, али то све није било довољно да Законик у да и све атрибуте једног Устава.

2. Много је важније осветлити на овом месту однос који је постојао између Законика и осталих

правних извора које смо горе поменули. Пошто су сви они имали законску снагу и важност, био је врло могућ сукоб између њих приликом регулисања извесне правне материје. Законик цара Душана, као правни зборник који је донет после свих осталих зборника, предвидео је ову могућност сукоба и решио их је сагласно начелу законитости које је у њему спроведено. Тако ако се ради држања неке земље изнесу две царске повеље, које су у самој ствари биле формалан доказ о својини, биће у праву онај који је земљу држао у време сабора на коме је донет Законик (чл. 83). У члану 105 наилазимо на много интересантнији и важнији сукоб, на сукоб Законика са „царском књигом“, повељом. У случају оваког сукоба, судије не смеју пресудити спор, него су дужне да те „књиге“, које су у супротности са Закоником, поднесу цару који ће дати свој дефинитиван суд. Тај члан 105 Душановог Законика гласи: „О књигах царевѣхъ. Книге које се преносе прѣд судије за щолибо, тере их потвори лаконикъ царства ми, шо сѣм записал кою любо кнѣгу, оне-зи кнѣге које потвори судѣ, те-зи кнѣга да узму судије и да их принесу прѣд царство ми“.

За наше разлагање нарочито је важна чињеница да је овај пропис био донет на сабору у Скопљу 1349, али је он 1354 на сабору у Серезу замењен, и ако не дерогиран, чланом 171 где се овакав сукоб решава потпуно у корист Законика. *Питање је, због чега чл. 105 егзистира и даље у Законнику и има ли правну важност, поред чл. 171 који је несумњив и јасан? По нашем мишљењу, чл. 105 треба да се односи на повеље које је цар издао пре доношења Законика. Како је Законик увео и нека другачија начела од оних која су дотле практикована у пове-*

¹ — Ф. Тарановски, Начело законитости у Законнику цара Стефана Душана. (Споменица С. М. Лозанића, Београд 1923, 146).

љама, било је могуће да дође до парничења због те супротности повеља са Закоником. У таквим случајевима, Душан је резервисао себи право да поново прегледа и претресе те повеље и, евентуално их преиначи у духу Законика. *Члан 171 односио би се, ипак, у том случају на сукобе између Законика и повеља издатих после доношења Законика.* То наше резоноване је резултат и саме стилизације овога члана. У њему се каже: „...аште пише книгу царство ми или по сръчбѣ или по любви или по милости за нѣкога, а она-зи книга разара законикъ не по правдѣ и по закону како пише законъ, судије ту-зи книгу да не вѣрую, тѣкмо да суде и врѣше како је по правдѣ“. Дакле, тицао се оних повеља које су биле у супротности са Закоником. Док се у чл. 105 говори о Законнику који „*пошвори*“ *књиге царева*, дотле у чл. 171 наилазимо на сасвим обрнуто изражавање: о књигама царевим које „*разарају*“ *Законик*. У чл. 105 реч је о Законнику који доноси наређења другачија од оних у повељама издатим до момента доношења Законика. У чл. 171 говори се о повељама које садрже извесне ствари које су у супротности са начелима израженим у Законнику и које су донет после проглашења Законика. Компарација је јасна а тиме је и наше мишљење да се чл. 105 односи на *повеље издате пре доношења Законика*, а чл. 171 на *оне издате после Законика*, без икакве сумње.

3. Интересантно је да чланови 105 и 171 Законика нису до сада били специјално проучавани у том правцу у коме их ми расправљамо. Уколико је било говора о њима, они су бивали посматрани са једног другог гледишта, историског (Радојичић) или уставно-правног (Новаковић, Мијушковић, Тарановски).

Стојан Новаковић², Зигел³, Лаза Марковић⁴ и др. импресионарни величином норми које ти чланови садрже, нарочито јасним и недвомисленим наређењем строге законитости, износили су и бранили мишљење да су ови чланови самостална творевина српског права и да су они у Законик унети као чиста Душанова творевина. Чак и опрезни Богишић сматра „да сваколики чланци који у Законнику почињу са: „повелѣније царско“ имају свој извор у владачким повељама“.⁵

Ослањајући се на ово, мишљење које је некад владало о самосталности многих одредаба Душановог Законика, па и целог Законика, Герасимовић, Мијушковић и Тарановски склони су да у Душанову Законнику гледају пре један Уставни закон, нарочито Тарановски који Душанов Законик сматра за један „*lex fundamentorum*“ Средњег века⁶. Но ипак, то ваља истаћи, у својим познијим радовима (*Историја српског права у Немањинској држави*) Тарановски је много резервисанији када је реч о правној природи Законика.

Радојичићу је пак, напротив, циљ да у својој познатој расправи „*О снази закона по Душановом Законнику*“ докаже несамосталност чланови 105 и 107, тврдећи да се њихов извор налази у римско-византиском праву, и то у шестом титулусу друге књиге Василика, одакле су они позајмљени. „*Може бити да је за правника, уопште, главно што се ови чла-*

2. — Новаковић Ст., Законик, XLII и XLVI.

3. — Зигел Ф. Ф. Законик Стефана Душана, 1, 1872, 92 и 117.

4. — Markovitch L., Duschans Gesetz, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, XXII, 137.

5. — Bogišić V., Pisani zakoni na slovenskom jugu, Zagreb, 1872, 35.

6. — Тарановски, *op. cit.* 146.

нови фактично налазе у Душанову Законнику, и да се њега њихов извор не тиче, но за историчара није“, вели у поменутој расправи Радојчић⁷. И упоређујући римске и византиске правне зборнике тога доба, нарочито негирајући распрострањено мишљење да су римски и византиски владари били деспоти и неограничени у својој власти, Радојчић конструира своје интересантне закључке о несамосталности чланова 105, 171 и 172 Душановог Законика, пошто су, како то он износи, и римски и византиски владари доносили одредбе исте садржине. Међутим, када је требало да објасни постојање једног поред другог двају чланова који на различите начине регулишу један исти правни случај, као код чланова 105 и 171, Радојчић чини грешку, тврдећи да чл. 171 „иде и за тим да ограничи позивање судија на цара“⁸.

4. Као што се види, сви поменути проучаваоци Законика цара Душана, заузети расправљањем питања изворника Законика, нису довољно обратили пажњу на значење чл. 105 у вези са чланом 171 Законика. Једино онда када се појавио спор о томе да ли је Законик донет на два или свега на једном сабору, заступници првог мишљења узели су као доказ свога тврђења чланове 105 и 171, али је од свих њих једино Ђорић успео да изведе једну прилично логичну конзеквенцу⁹. Наш циљ био је да ово питање коначно рашчистимо, у чему сматрамо да смо доста успели. Наша конструкција састоји се, дакле, у следећем:

Члан 105 Душановог Законика тиче се царских повеља издајних пре доношења Законика. У слу-

7. — Радојчић Н., Снага Закона по Душановом Законнику, (Глас Српске краљевске академије, СХ, 62, 1923, 100-139).

8. — Радојчић Н., *op. cit.* 137.

9. — Ђорић С., Основна питања у Душановом Законнику, (Архив за правне и друштвене науке, XVII. 1914, 195).

чају сукоба наредаба тих повеља са прописима Законика, врховни арбитар за решавање спора био је цар. И заиста, другачије било би немогуће, баш и ако се има у виду прокламована супремација Законика над осталим правним изворима, па чак и над самом вољом царевом. Посматрано баш и под тим углом, било би заиста сасвим неправично да последници царских повеља изгубе своја права због тога што један доцнији Законик другачије прописује. У таквим случајевима само би цар, који је издао и повељу, могао да оконча спор, а вероватно је да се при оваквим случајевима цар служио најчешће арбитрарном одлуком. Све то могло би се узети као наговештај много доцније утврђеног правног принципа да закони немају повратну снагу и да не могу утицати на већ стечена права, мењајући их на штету њихових носилаца. Посматран тако, члан 105 добија још више у својој важности, а Душанов Законик у својој величини. Члан 171 ипак, донет његов година доцније, односи се на повеље издаће после доношења Законика, што се јасно види и из саме стилизације тога члана, на којој смо се горе доста задржали. У таквим случајевима, царева повеља нема никакве важности ако она није у сагласности са Закоником, са правом, већ је издата из чисто субјективних побуда, из љубави или мржње. Законик се у овом случају уздиже и изнад воље царева, подвргавајући и њега под правни поредак.

5. Узимајући у помоћ аналогију као средство тумачења извесних законских прописа, ми сматрамо да се члан 105 може односити и на евентуални сукоб између црквених правних зборника и самог Законика, у коме је случају цару резервисано право да се позабави њиме и донесе потребне мере да се овакав сукоб отклони. Разуме се да цар у оваквом случају није могао донети другачије ре-

шење него да свој Законик доведе у склад са општим црквеним и верским правилима. Јер, и сам Законик рађен је у оквиру вере и цркве, и има за циљ да се њиме „Очисти христјанство“, како се то још у чл. 1 каже. Колико далеко иде та заштита цркве, види се из чл. 78 где је такође предвиђен један сукоб између Законика, царских повеља и приватних права цркве. По томе члану, ако се црква парничи са неким лицем о земљу и људе на њој насељеним, па ово лице изнесе царску повељу или сведоке који би посведочили да му је сам цар поклонио то земљиште, у таквом случају наређује се судијама да не воде рачуна ни о царској повељи, нити о сведоцима сведока, већ да је меродаван само Законик. Једино о свему томе треба да се упита цар.

Два важна закључка произилазе из поменутог чл. 78. Најпре, да су црквена имања неотуђива, па ма да је такво имање сам цар поклонио неком лицу. Неприкосновеност црквеног земљишног поседа сматра се у Законику као једна основна норма од које нема отступања.¹⁰ И, затим, последњи став тога члана, да се о томе ипак тражи мишљење цара, потврђује наше мишљење да је и за ову врсту сукоба резервисана компетенција цара у њиховом расправљању.

Из наведених примера види се да је и у материји сукоба закона Душанов Законик садржао онај важан принцип законитости о коме смо говорили у претходној глави. Законик важи за све људе, како је у њему предвиђено, и за све односе, који су у њему предвиђени. Прокламована је била, дакле, супремација Законика над свима осталим «књигама» световним, али не над црквеним законима и правилима. У овом последњем случају и сам Законик морао је да се подвргне «вечним и непогрешивим» религиозним законима.

10 — Тарановски, *op. cit.* 151.

ГЛАВА ДЕВЕТА

ЗАКЉУЧАК О ДУШАНОВОМ ЗАКОНИКУ

Завршавајући ову нашу расправу о Законику цара Душана, издатом пре 590 година, не можемо а да не истакнемо још једном његов велики значај за културни живот средњовековне српске државе. Душановим Законом српска држава добила је чврсте темеље своје правне организације, она је била стекла оно што је неопходно за даљи развитак у миру и благостању, правни поредак. Колико су високи били правна свест и правно осећање код тадашњег законодавца, Душана, види се нарочито јасно из обазривости са којом је он пресађивао модерније византиско право у Србију, не желећи да интегралним пресађивањем његовим повреди осећања српског народа који је био дубоко привржен систему и поретку донетом још из прапостојбине. С друге стране, Душанова држава, по својим припадницима, није била чисто српска држава; у њој је био и велики проценат Грка у освојеним грчким крајевима. Интереси државе захтевали су да ови Грци осете Душанову државу као своју, као наставак раније моћне Византије, а не као туђу, грубу силу која их је покорила, која разорава њихова права и њихов начин живота и која их економски експлоатише. То се могло постићи једино њиховим равноправним третирањем са Србима, осигуравањем њихових раније стечених права и привилегија, недирањем у њихова правна и морална осећања и традиције. У области правне акције, што

је могуће више штедети осећања и култ како Срба тако и Грка, — била је најглавнија тежња цара Душана. Резултат ове тежње је онај фино конструисани и изведени компромис између старог српског обичајног права и новијег, модернијег, писаног византиског права. Нема прописа у Законику а да се у њему не осети ова тежња, и научник, проучавајући ово знаменито дело, често остаје под дубоком импресијом високе правне политике и осећања мере и такта код цара Душана при његовом законодавном раду.

Извесни проучаваоци Душановог Законика као да би хтели да у њему виде, поред светлих страна, и извесно реакционарство због тога што се у Законику јасно осећа и води она разлика која се чинила између виших и нижих сталежа фаворизирањем припадника виших сталежа, властеле и свештенства, на рачун нижих себара, меропаха, робова. Ми немамо намеру да дајемо одбрану цара Душана као правног творца, пошто таква одбрана није ни потребна. Душанов законодавни рад и стремљења, његов Законик нарочито, узети као целина, толико је крупно и знаменито дело да се тај рад сам уздиже и заузима највидније место. Они који чине замерке Законику превиђају и не воде рачуна о томе да је то Законик 14 века а не Законик 20 века! За то време правна осећања и резоновања промењена су из основа. Оно што је некада сматрано као сасвим нормално, природно и разумљиво, — институција ропства на пример, — данас се то сматра као неморално, неправедно и неразумљиво. Живот и животни односи међу људима у непрекидном су развићу, динамични. Због тога, при проучавању Душановог Законика треба се пренети у оно доба када је Законик писан, па ће се тако много боље и објективније моћи да просуди и оцени његов постанак, мотиви и значај.

Душанов Законик појављује се као један правни споменик од изванредног значаја. Тек појавом његовом, српска држава је постала у правом смислу правно организована држава, тј. држава у којој су писаним законима тачно регулисана права и дужности свих њених држављана. Са тако солидним правним основама српска држава имала је све нужне предуслове да своје особине и вредности развије у једну сопствену, велику и завидну културу. Груба сила, инвазијом Турака на Балкан, онемогућила је остваривање ових лепих могућности.

ЛИТЕРАТУРА О ДУШАНОВОМ ЗАКОНИКУ

- Јеврем Герасимовић**, Старо српско право, Београд 1925.
- Dr. Metod Dolenc**, Dušanov Zakonik, Primerjalni prikaz pravnih, razmer po Dušanovom Zakoniku in po istodobnem german-skem pravu, s posebnim ozirom na Slovence, Ljubljana 1925.
- Т. Зигелъ**, Законикъ Стефана Душана, (Петерсбургъ 1872).
- Константин Јиречек**, Историја Срба, превео и допунио Јован Радонић, 4 свеске, Београд 1922—1923.
- Д. Мијушковић**, Систем Душановог Законика, Српски преглед 1895, Бр. 4, 5, 6.
- Бож. В. Марковић**, О доказима у кривичном поступку, 2-о издање, Београд 1921.
- Стојан Новаковић**, Законик Стефана Душана Цара српског, 2-о издање Београд 1898.
- Пронијари и баштиници (спахије и читлук-сахибије) Глас, I, 1887.
- Матије Властара Синтагмат, Београд, 1907.
- „Сође“ и „Сокалник“, у средњевековној Србији, Годишњица Николе Чупића, XXVI, 1907.
- Законски споменици српских држава средњег века. Београд 1912.
- Dr. Мих. Полићевић**, Устројство правосуђа у старој српској држави у XIII и XIV веку, Архив за правне и друштвене науке, Београд, књ. XXIII, 1923.
- Р. Petranović**, O osveti, mirenju i vraždi, Rad. Jugoslovenske Akad., knj. 6. 1869.
- Стефанъ С. Бобчевъ**, Староврѣмската и сегашна потка, Юридически Прегледъ, 1925, № 1.
- Никола Благоевъ**, Правни и социјални възгледи на богомилитѣ, София 1912.
- Никола Радојичић**, Снага закона по Душановом Законику, Глас ХС, 1923.
- Судије и закон у Средњевековној Србији и Угарској, Летопис Матице српске, књ. 305, 1925.
- Александар В. Соловјев**, Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка, Скопље 1928.

- Судије и суд по градовима Душанове државе, Гласник Скопског научног друштва, књ. VII и VIII.
- Два прилога проучавању Душанове државе, Гласник Скопског научног друштва, књ. II, 1926.
- Одабрани споменици српског права (од XII до краја XIV века), Београд, 1926.
- Ст. Станојевић**, Историја српског народа, 2-о издање, Београд, 1910.
- Цар Душан, Београд 1922.
- Теодор Тарановски**, Историја Српског права у Немањинској држави, I—IV, Београд 1931.
- Начело законитости у Законику цара Стефана Душана, Споменица С. М. Лозанића, Београд, 1922.
- Душанов Законик и Душаново царство, Нови Сад 1928.

ИСПРАВКЕ

Стр. 9, ред 21 одозго, уместо досада, треба да стоји *до сада*

Стр. 27, примедба под 1, уместо Благослов Н. П., Правни и социјални вѣзгеди на богомилитѣ, София 1912, стр. 73, треба да стоји: *Благоевѣ Н. П., Правни и социјални вѣзгеди на богомилиитѣ, София, стр. 73,*

Стр. 28, ред 25, уместо човејека, треба да стоји. *чловека.*

Стр. 48, примедба под 5, у првом реду, уместо прнвредним, треба да стоји *привредним.*

Стр. 48, примедба под 5, у 15 реду, уместо Гтавни, треба да стоји *Главни.*

Стр. 48, примедба под 5, у 19 реду. уместо Сан-цанм, треба да стоји *Санџака.*

САДРЖАЈ

	Страна
1 — Предговор др. Миливоја Павловића, професора Универзитета	3
2 — Читаоцима	5
3 — Глава I, Увод: Идеја о Законику. — Проглашење царства. — Припремни правнички рад. — Хрисовуље. — Разлика између византиског и српског права. — Превосење византиских правних зборника (Властарева Синтагма, Јустинијанов закон и др.). — Законик цара Душана	9
4 — Глава II, Друштвено уређење Душанове државе: Социјална и економска неједнакост. — Повлашћени и неповлашћени. — Влададалац. — Властоски ста- леж. — Велика и мала властела (Властела и Власте- лићићи). — Баштине и проије, основ економске власти и властеле. — Свештенство и црквена управа. — Себри. — Робови (Отроци). — Градови у сред- њевековној Србији. — Саси	19
5 — Глава III, Верски и међуверски односи по Душ. За- коннику: Велико уважавање цркве. — Улога цркве у то доба. — Законик и разне хришћанске вероисповести. — Устајање против празноверица. — Управна и судска аутономија цркве. — Економски имунитет цркве. — Дужности цркве.	33
6 — Глава IV, Приватни односи, јавни терети, тргови- на по Душановом Законику: Оскудица приватноправних прописа у Душановом Законику. — Правни карактер Душанова Законика. — Брачни односи. — Ослобођење баштина од „рабо- та“. — Прописи о наслеђивању. — Сукоб повеља. — Работе. — Сигурност трговачког саобраћаја. — Сло- бода трговине.	41

7 — Глава V, Кривична дела, кривци и казне по Душановом Законику:

Контроверза између византиског и српског кривичног права. — Компромис између њих у Душановом Законику. — Развој кривичног права код Срба. — Освета (крвна освета). — Систем мирења (композиције). — Освета код Срба у време Душана. — Вражда. — Византиски систем казни (јавноправни). — Компромис између византиских и српских казни у Душановом Законику. — Глобе „шестиволна“ и „самоседмо“. — Конфискација и прогонство. — Квалификавање кривца. — Право азила. — Колективна одговорност. - - - - -

51

8 — Глава VI, Суђење и извршавање казне:

Недостатак одредаба процене природе у Законику. — Ко је све имао права да суди (цар, епископи, кефалија, путујуће судије). — Порота у средњовековној Србији. — Установа „душевника“. — Позивање на суд. — Доказни систем. — Признање окривљеног. Заклетва. — Сведоци и исправе. — Божји суд (ордалије). — Свод. — Обличеније. — Заступништво на суду. Пристав. — Глобарије - - - - -

74

9 — Глава VII, Начело Законитости у Душановом Законику

Идеја Законитости у Душановом Законику. — Чл. 139 Законика. — Самоограничавање цара. — Забрана самопомоћи и насиља - - - - -

86

10 — Глава VIII, Решавање сукоба између Законика и осталих правних извора:

Правни извори. — Сукоб између Законика и царских повеља. — Чланови 105 и 171 Законика. — Наука о овим члановима. — Наше мишљење. — Принципи законитости у материји решавања сукоба закона - - - - -

92

11 — Главе IX, Закључак о Душановом Законику - - - - -

99

12 — Литература о Душановом Законику - - - - -

102

13 — Исправке - - - - -

104

Трговцима је Законик пружао и извесне повластице у правосуђу, од којих је најглавнија она прописана у чл. 153, по коме су они имали права на половину поротника из своје дружине. Шта су били поротници, детаљно је изложено у следећој глави овог дела.

ГЛАВА ПЕТА

КРИВИЧНА ДЕЛА, КРИВЦИ И КАЗНЕ ПО ДУШАНОВОМ ЗАКОНИКУ

1. Кривично-правне одредбе Душанова Законика не чине једно засебно и одвојено поглавље у Законику, већ су оне већином разбацане и без реда. И као такве, ове кривично-правне одредбе су од највећег значаја за историју српског права, јер баш оне најбоље сведоче на који начин и у коме обиму је вршен онај компромис, боље рећи оно амалгамисање између старог српског права и византиског права, о чему је било говора у уводу овога дела. Као што нам је познато, Душан је желео да његов законодавни рад буде у традицијама законодавних радова византиских владара, а то је са своје стране захтевало и преношење византиског права и византиског правног мишљења на српско тло. С друге стране, тадања српска држава није претстављала неки особито погодан терен за једну широку и интегралну рецепцију византиског права. У то доба, целокупни живот и људски односи код Срба регулисавани су били путем српског обичајног права које је, у својој основи, било формирано још пре доласка Срба на Балкан и носило чисто словенско обележје. Тежња српских владара и цркве била је, несумњиво, да се то обичајно право замени писаним, већином са византиског преведеним законима. Морамо истаћи, међутим, да се у овоме није могло потпуно успети. У највишим друштвеним редовима, као и онде где се

ГЛАВА ОСМА

РЕШАВАЊЕ СУКОБА ИЗМЕЂУ ЗАКОНИКА
И ОСТАЛИХ ПРАВНИХ ИЗВОРА

1. Појавом Законика цара Душана повећан је број оних правних зборника из којих се делила правда у оно доба и који су претстављали основицу правног поретка Душанове државе. Поред Законика, постојали су и имали правну снагу и разни преведени византиски зборници, као Синтагма Матије Властара, — нарочито она у скраћеном облику, — затим Закон Јустинијанов који је уређивао аграрне односе, разна црквена правила и закони, а за поједине приватно-правне односе важиле су и царске повеље издаване било појединцима, било различитим установама и корпорацијама, на првом месту цркви. Али и поред те множине правних извора, Законик је имао првенствену важност, он је важио као основни закон, што још не значи да смо склони Законик сматрати као једну врсту Устава Душанове државе, као што то чини Тарановски и др.¹ Законик је био стварно основни закон у Душановој држави, али та његова „основност“ састојала се једино у томе што је он био од примерне важности у односу на остале правне изворе, али то све није било довољно да Законик у да и све атрибуте једног Устава.

2. Много је важније осветлити на овом месту однос који је постојао између Законика и осталих

1 — Ф. Тарановски, Начело законитости у Законику цара Стефана Душана. (Споменица С. М. Лозанића, Београд 1923, 146).

правних извора које смо горе поменули. Пошто су сви они имали законску снагу и важност, био је врло могућ сукоб између њих приликом регулисања извесне правне материје. Законик цара Душана, као правни зборник који је донет после свих осталих зборника, предвидео је ову могућност сукоба и решио их је сагласно начелу законитости које је у њему спроведено. Тако ако се ради држања неке земље изнесу две царске повеље, које су у самој ствари биле формалан доказ о својини, биће у праву онај који је земљу држао у време сабора на коме је донет Законик (чл. 83). У члану 105 наилазимо на много интересантнији и важнији сукоб, на сукоб Законика са „царском књигом“, повељом. У случају оваквог сукоба, судије не смеју пресудити спор, него су дужне да те „књиге“, које су у супротности са Законом, поднесу цару који ће дати свој дефинитиван суд. Тај члан 105 Душановог Законика гласи: „О књигах царевѣхъ. Книге које се преносе прѣд судије за що либо, тере их потвори лаконикъ царства ми, що съм записал кою любо книгу, оне-зи књиге које потвори судѣ, те-зи књиге да узму судије и да их принесу прѣд царство ми“.

За наше разлагање нарочито је важна чињеница да је овај пропис био донет на сабору у Скопљу 1349, али је он 1354 на сабору у Серезу замењен, и ако не дерогиран, чланом 171 где се овакав сукоб решава потпуно у корист Законика. *Пишање је, због чега чл. 105 егзистира и даље у Законику и има правну важност, поред чл. 171 који је несумњив и јасан? По нашем мишљењу, чл. 105 треба да се односи на повеље које је цар издао пре доношења Законика. Како је Законик увео и нека другачија начела од оних која су дотле практикована у пове-*

нови фактично налазе у Душанову Законнику, и да се њега њихов извор не тиче, но за историцара није“, вели у поменутој расправи Радојчић⁷. И упоређујући римске и византиске правне зборнике тога доба, нарочито негирајући распрострањено мишљење да су римски и византиски владари били деспоти и неограничени у својој власти, Радојчић конструира своје интересантне закључке о несамосталности чланова 105, 171 и 172 Душановог Законика, пошто су, како то он износи, и римски и византиски владари доносили одредбе исте садржине. Међутим, када је требало да објасни постојање једног поред другог двају чланова који на различите начине регулишу један исти правни случај, као код чланова 105 и 171, Радојчић чини грешку, тврдећи да чл. 171 „иде и за тим да ограничи позивање судија на цара“⁸.

4. Као што се види, сви поменути проучаваоци Законика цара Душана, заузети расправљањем питања изворника Законика, нису довољно обратили пажњу на значење чл. 105 у вези са чланом 171 Законика. Једино онда када се појавио спор о томе да ли је Законик донет на два или свега на једном сабору, заступници првог мишљења узели су као доказ свога тврђења чланове 105 и 171, али је од свих њих једино Ђорић успео да изведе једну прилично логичну конзеквенцу⁹. Наш циљ био је да ово питање коначно раширишмо, у чему сматрамо да смо доста успели. Наша конструкција састоји се, дакле, у следећем:

Члан 105 Душановог Законика тиче се царских повеља издајних пре доношења Законика. У слу-

7. — Радојчић Н., Снага Закона по Душановом Законнику, (Глас Српске краљевске академије, СХ, 62, 1923, 100—139).

8. — Радојчић Н., *op. cit.* 137.

9. — Ђорић С., Основна питања у Душановом Законнику, (Архив за правне и друштвене науке, XVII. 1914, 195).

чају сукоба наредаба тих повеља са прописима Законика, врховни арбитар за решавање спора био је цар. И заиста, другачије било би немогуће, баш и ако се има у виду прокламована супремација Законика над осталим правним изворима, па чак и над самом вољом царевом. Посматрано баш и под тим углом, било би заиста сасвим неправично да последници царских повеља изгубе своја права због тога што један доцнији Законик другачије прописује. У таквим случајевима само би цар, који је издао и повељу, могао да оконча спор, а вероватно је да се при оваквим случајевима цар служио најчешће арбитрарном одлуком. Све то могло би се узети као наговештај много доцније утврђеног правног принципа да закони немају повратну снагу и да не могу утицати на већ стечена права, мењајући их на штету њихових носилаца. Посматран тако, члан 105 добија још више у својој важности, а Душанов Законик у својој величини. Члан 171 пак, донет његов година доцније, односи се на повеље издајне после доношења Законика, што се јасно види и из саме стилизације тога члана, на којој смо се горе доста задржали. У таквим случајевима, царева повеља нема никакве важности ако она није у сагласности са Закоником, са правом, већ је издата из чисто субјективних побуда, из љубави или мржње. Законик се у овом случају уздиже и изнад воље царева, подвргавајући и њега под правни поредак.

5. Узимајући у помоћ аналогију као средство тумачења извесних законских прописа, ми сматрамо да се члан 105 може односити и на евентуални сукоб између црквених правних зборника и самог Законика, у коме је случају цару резервисано право да се позабави њиме и донесе потребне мере да се овакав сукоб отклони. Разуме се да цар у оваквом случају није могао донети другачије ре-